

KAHİRE KONFERANSI TUTANAKLARI (4-7 ARALIK 1943) VE TÜRKİYE'Yİ SAVAŞA SOKMA GİRİŞİMLERİ

Prof. Dr. YULUĞ TEKİN KURAT

Bilindiği gibi İkinci Dünya Savaşı döneminde, Türkiye genellikle Müttefiklere yönelik iyiliksever bir tarafsızlık çizgisi üzerinde yürümüş ve stratejik koşulların gerektirdiği zorunluluklar dolayısıyla 2 Ağustos 1944'de Almanya ile bütün ilişkilerini keserek, Müttefiklerin saflarında yerini almak kararını resmen vermiştir. Oysa, başta Birleşik Krallık (İngiltere) olmak üzere Müttefiklerin savaş planı, Türkiye'yi bu tarihten çok önce kendi savaş amaçları doğrultusunda harbe sokmaktı. Türkiye ise herşeyden önce kendi milli çıkarlarını ön planda tuttuğundan, bu savaş çağrılarına haklı nedenlerinden ötürü uyum sağlamak istememiştir. Bundan dolayı, 1940-43 yılları bir taraftan Türkiye'yi savaşa sokmak isteyen Müttefiklerin yaklaşımları ve buna karşılık Ankara'nın Müttefikler için "iyiliksever tarafsızlık politikasını" sürdürmek çabasından kaynaklanan bir siyasetin tablosunu çizmektedir. Özellikle, Kahire Konferansı olarak bilinen ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün siyasi hayatında, belki de Lozan'dan sonra karşılaştığı en çetin müzakereler olarak meydana çıkan Türk-Amerikan-İngiliz görüşmelerinin tutanakları, İngiliz Devlet Arşivi (Public Record Office) belgeleri içinde CAB 66/45 grup ve WP (44) 8 tasnif numarasıyla, Dışişleri Bakanı'nın gizli evrakı olarak 1973 yılından itibaren araştırmaya açılmıştır. Öte yandan, Amerikalılar ABD'nin dış ilişkilerini sergileyen dokümanlar arasında, Kahire Konferansı tutanaklarını 1961 yılında yayınlamışlardır:

Foreign Relations of the United States, The Conferences at Cairo and Tehran, 1943, Wash D.C., G.P.O, 1961, s. 690-98, 711-18, 726-33, 740-47, 751-56.

İngiliz Devlet Arşivinin söz konusu belgeleriyle, Amerikan basılı dokümanları karşılaştırıldığında şu bilgiler ortaya çıkmaktadır: 1. Tutanakları İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Sir H. Knatchbull-Hugessen kaleme almıştır¹. 2. İngilizler bu tutanakları olduğu gibi Amerikalılara vermişler,

¹ Türk delegasyonu 7 Aralık salı günü dönerken, toplantıların notlarını alan Hugessen tutanakları Ankara'da tamamlayacağını söyleyince, Eden bu işi bitirmesi için onu Kahire'de alıkoyar. Bk. Knatchbull-Hugessen Diaries, KNAT 1/14 (1943-45), s. 82, Churchill College Archives, Cambridge.

ancak İnönü ile ayrıca yaptıkları 2 no: lu (4 Aralık 1943) ve 5 no: lu (6 Aralık 1943) görüşmelerin zabıtlarını ya vermemişler veya Amerikalılar bunları basmak gereğini duymamışlardır.

Şu halde Kahire Konferansı'nın gerçek tablosu, yapılmış olan toplam yedi görüşmenin ışığı altında tam anlamıyla ortaya çıkmaktadır. Adı geçen tutanakların lâyikeyle değerlendirilmesi de, bu konferansa yol açan gelişmelerin analizi ile mümkün olabilir.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşında tarafsızlığını uzun süre koruyabilmesi hiç şüphesiz Birinci Büyük Savaş'ta kazandığı acı tecrübelerin sonucudur. Bu savaşta Osmanlı İmparatorluğu, kendi savaş amaçlarından çok, müttefiki Almanya'nın düşmanlarının ateşgücünü bölen ve dolaylıyla kendi yıkılışını hızlandıran bir fonksiyonda görünmüştür. Nitekim bu gerçeğe parmak basan Atatürk, 1937 Mart'ında İngiliz elçisi Percy Lorraine'e şunları söylemişti:

“Büyük bir savaş çıkacak olursa, Türkiye gene aynı hatayı işlemeyecektir, Türkiye yanlış tarafta olmayacaktır”².

İşte bu görüşten hareket eden Türkiye, gerek 1914'lerin hatasını yapmamak gerekse savaşın galipleri arasında olabilmek için çok zor durumların üstesinden başarıyla gelmesini bilmiştir. Ancak Türkiye'yi bu politikasında zor durumlarda bırakan özellikle Sovyet Rusya'nın tutumu olmuştur.

Caucassus adlı bir Amerikan dergisinin verdiği bilgiye bakılacak olursa, Atatürk kendisini 1932 yılında ziyaret eden ABD Genel Kurmay Başkanı General Mc Arthur'a, Almanya'nın yeniden bir savaş çıkaracağını ve Amerikan'nın da harbe girmesi sonucu tekrar yenileceği tahminini yaparken, sözlerine şunları da eklemiştir:

“Avrupa'da çıkacak bu savaşın ilk galibi ne İngiltere, ne Fransa ne de Almanya fakat bolşevik Rusya olacaktır”³

Öte yandan İkinci Dünya Savaşı'nı getiren bulutların arasında, Türkiye'nin en büyük sıkıntısı, İtalya'nın 12 Adalardaki varlığından kaynaklanıyordu. Üstelik Mussolini ordularının 1939 Nisan'ında Arnavutluğa girmesi, Türkiye'nin de bulunduğu Balkan ülkelerine açık bir tehdid niteliğine büründüğünden, Ankara'nın Londra ile Mayıs'ta ve Paris ile

² Lorraine to Halifax, 2 April 1938 (1937 Annual Report), E 2214/2214/44, F. O. 371/21395. PRO.

³ *Caucassus* (August, 1951) No: 1, s. 16.

Haziran'da imzaladığı bildiriler, savaşın da başlaması üzerine 19 Ekim 1939'da başkentte yapılan yardımlaşma anlaşması ile noktalanmıştı⁴.

Bu anlaşmanın içeriğinden de anlaşılabilceği gibi, artık İtalya Türkiye'nin baş düşmanı durumuna gelmişti. Ancak 1939 yılının sonuna doğru, stratejik durumdaki değişiklikler Ankara'nın politikasını etkilemekten geri kalmadı. İtalya'nın savaşa katılmıyarak tarafsızlığını sürdürmesi Roma'ya karşı esen sert havayı yumuşatmaya başlamıştı. Oysa, Sovyet-Nazi Paktından (23 Ağustos 1939) sonra Moskova'ya davet edilen Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun, 26 Eylül-16 Ekim arası, siyasi ilişkilerde bir gelişme sağlamak şöyle dursun, hem eli boş hem de ultimatoma benzeyen önerilerle dönmesi ve Sovyetlerin de Kasım sonunda Finlandiya'ya saldırmaları, Rus-Türk ilişkilerine Cumhuriyet döneminde daha önceden görülmemiş bir soğukluk getirmişti⁵. Almanya'ya ise İtalya ile olan yakın ilişkilerinden çok Sovyetlere karşı ödün verici bir politika izlemesinden dolayı düşman gözü ile bakılıyordu. Buna rağmen iki ülke arasında siyasal bakımdan bir sürtüşme söz konusu değildi.

1939 Moskova görüşmeleri, Türkiye'ye en büyük tehlikenin Rusya'dan geleceğini ortaya koymuştu. Böylece 1940 yılında Ankara'nın politikası özellikle Rusya'yı kollamak bakımından tarafsızlığı sürdürmek merkezinde toplanıyordu. Bu politikanın resmî dili de 'Türkiye nereden bir saldırıya uğrarsa, kanının son damlasına kadar savaşacak' oluyordu. Nitekim Fransa'nın 1940 Haziranın'da çökmesinden kısa bir süre önce, Roma'daki Türk elçisi Hüseyin Ragıp Baydur, Saraçoğlu'nun mesajını Dışişleri Bakanı Kont Ciano'ya iletmiş ve ondan İtalya'yı savaşa sokmamasını istemişti. Ciano "Böyle bir şans 5000 yılda bir gelir, oysa savaş dört gün sonra sona erecek" demişti.⁶ Kuşkusuz arkasında Rus tehlikesi bulunan Türkiye, Fransız Riviyerası'na girecek İtalya'ya karşı savaşmayı arzu etmiyordu.

Oysa İtalya'nın savaşa gireceği varsayımından hareketle, 1940 Mayıs-ında Beyrut'ta Mareşal Fevzi Çakmak'ın da katıldığı yüksek düzeyde bir askerî konferans toplanmıştı. Fransız generali Massiet aldığı talimat

⁴ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Anlaşmaları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1965, s. 282-284. Bk. Aynı yazar, 1939 Türk İngiliz Fransız İttifakı', *Belleten* Cilt XLVI, (Nisan 1982), T.T.K., 367-414.

⁵ Feridun Cemal Erkin, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, Başnur Matbaası 1968, s. 141-2.

⁶ "... a chance like this only occurred once in 5000 years... the whole war would be over in four days", Hugessen Diaries, 25 July 1943, KNAT 1/14, s. 48 Churchill College Archives, Cambridge.

uyarınca 12 Adaların ele geçirilmesi üzerinde duruyor, Çakmak ise Trakya'ya yapılacak muhtemel bir İtalyan- Alman-Rus saldırısına parmak basarak Türk silahlı kuvvetlerini Ege'deki bir harekâta kullanmak istemiyordu⁷. Özellikle muhtemel bir Rus saldırısına karşı, bu konferansta bir strateji saptamak mümkün olamadı. Fransızlar ise İtalyan ve Alman birliklerinin Trakya'da bir saldırıya geçmeleri halinde, Suriye'deki kuvvetlerini bu cepheye göndermeyi yükümlenmişlerdi (ki bu husus 19 Ekim 1939 Ankara Andlaşmasına ek gizli bir askerî protokol ile de belirlenmişti)⁸. O sırada Müttefikler Avrupa'da bir ölüm kalım savaşı verdiklerinden, artık Fransızların böyle bir katkıda bulunması söz konusu olamazdı. Üstelik İngilizlerin de Orta Doğu'yu savunabilmeleri için çok sayıda malzemeye ihtiyaçları olduğundan, Türkiye'ye fazla bir yardımda bulunacak durumları yoktu.

Nitekim İtalya'nın 10 Haziran'da savaşa girmesi üzerine, ertesi günün Ankara Andlaşması'nın 2. maddesini gündeme getiren İngiliz ve Fransız (Massigli) elçilerine⁹ Saraçoğlu'nun 13 Haziran'da verdiği resmî cevap Türkiye'nin bu aşamada savaşa katılmasının kendisini Sovyetlere karşı hasım durumuna getirebileceği idi. Böylece Türkiye, ilgili andlaşmanın iki numaralı protokolünü vurgulayarak savaş dışı kalacağını açıklıyordu¹⁰. Oysa Türkiye'nin özel olarak verdiği en geçerli yanıtlardan bir tanesi de, savaşa girmek için yeterince malzemeye sahip bulunmadığı idi¹¹.

Öte yandan Rus-Fin savaşı sürecinde (1939 Kasım- 1940 Mart), İngilizlerin tasarladıkları strateji Batum'da petrol yükleyen Alman gemilerine, Trakya ve Batı Anadolu'da üslenen RAF (Kraliyet Hava Kuvvetleri) uçaklarının gerek Karadeniz'de gerekse Ege'de saldırmalarıydı. Bu

⁷ *History of the Second World War-The Mediterranean*, Ed by J. R. Butler, cilt I, London HMSO, 1954, s. 89-90.

⁸ *Aynı eser*, s. 90

⁹ "Bir Avrupa devletince girişilip Akdeniz bölgesinde Fransa ve Birleşik Krallığın karışacakları bir savaşa sürükleyen bir saldırı durumunda, Türkiye, edimsel olarak, Fransa ve Birleşik Krallık ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir" (Bak. İsmail Soysal, *Belleten*, cilt XLVI (1982), 410. Elçiler bu maddeye dayanarak şu şartların yerine getirilmesini istiyorlardı: 1-İtalya ile hemen ilişkilerin kesilmesi. 2-Seferberlik ilânı. 3-Boğazların Montrö hükümlerine göre kapatılması. 4-Deniz ve hava üslerimizin Müttefiklerin yararlanmalarına açık bulundurulmaları. 5-İtalyan uyrukluların göz altına alınması. 6-İtalyan vapurlarına el konulması. 7-İtalya'ya savaş ilânı (Faik Ahmet Barutçu, *Siyasî Anılar*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1966, s. 94)

¹⁰ René Massigli, *La Turquie Devant la Guerre, Mission à Ankara 1939-40*, Paris, Plon 1964, s. 437.

¹¹ Aynı esere, s. 438.

amaçla 1940 Ocağından itibaren, radar istasyonlarının kurulması ve hava alanlarının yapılabilmesi için Türkiye'ye bazı teknisyenler gönderilmişti¹². Hatta Fransızlar bu konuda biraz daha ileri giderek, Karadeniz'deki operasyonlarda bir Sovyet müdahalesi ortaya çıkacak olursa, Diyarbakır veya Erzurum'dan havalanacak uçakların Bakü petrolerini bombarduman etmeleri, bu mümkün olmadığı takdirde Suriye veya Irak'tan kalkacak uçakların Türk hava sahasını kullanmalarına göz yumulmasını istemişlerdi. Ancak yukardaki operasyonların herbiri Türkiye'nin tarafsızlığını bozacak nitelikte olduğundan, Ankara bunlara itibar etmemiş, İngiliz hükümeti de böyle bir stratejinin Rusya'yı Almanya'nın yanında savaşa sokacağı gerekçesiyle, söz konusu plandan 7 Mart 1940'da kesinlikle vaz geçmişti¹³.

İşte bütün bu örnekler, Müttefiklerin kendi savaş amaçları uğruna, Türkiye'nin millî çıkarlarını göz önüne almaksızın, onu her fırsatta savaşa itmeye kalkıştıklarını gösteriyordu. Nitekim 1940 Ağustosunun sonlarına doğru İtalya'nın Yunanistan'a karşı sert bir politika izlemeye başlaması, Ankara Antlaşmasının 3. maddesini gündeme getiriyordu. Buna göre Fransa ve İngiltere 13 Nisan 1939'da Yunanistan'a verdikleri koruma güvencesini yerine getirmek durumunda kalırlar ise, Türkiye de elinden gelen bütün yardımı yapacaktı¹⁴. Bu maddedeki yardım sözcüğü, gereğinde Türkiye'nin Yunanistan'ı savunmak üzere savaşa girmesi anlamına da gelebilirdi. Özellikle İngiltere ve Yunanistan maddeyi bu şekilde anlıyorlardı. Yunan diplomatları Türkiye'nin soğukkanlı tavrından yakınarak, İngilizlerin Ankara'ya baskı yapmasını istiyorlardı. Oysa Knatchbull-Hugessen 12 Ekim 1940'da Londra'ya gönderdiği tel yazısında, Türkiye'nin savaşa girmek için askerî destek isteyeceğini belirtmiş ve iyiniyet gösterilerinin fayda getirmeyeceğini vurgulamıştı¹⁵. Böylece İngiltere de Türkiye'yi savaşa sokmak yerine, onun Yunanistan'a karşı iyiliksever bir tarafsızlık politikası uygulaması formülünü benimsemişti. İşte Türkiye bu konuda üzerine düşeni fazlasıyla yaptı. Roma Atina'ya 28 Ekim 1940'da savaş

¹² *History of the Second World*, Ed. by J. R. Butler, s. 66-7.

¹³ Zehra Önder, *Die Türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*, München R. Oldenburg, 1977, s. 43-45. Bk. Selim Deringil, "The Preservation of Turkey's Neutrality During the Second World War", *Middle Eastern Studies*, cilt XVIII No. 1 (1982), 31. Bk. Fahir Armaoğlu, "2. Dünya Harbinde Türkiye, *SBF Dergisi* cilt 13 (1958), 149-50 (Türkiye bu plana muhalefet etmemekle beraber geçiş için resmi müsaade vermedi. Yani Müttefik uçakları, Türkiye'nin haberi olmadan Türk toprakları üzerinden uçmuş olacaktı)

¹⁴ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasî Anlaşmaları*, s. 287. Aynı Yazar, *Belleten* cilt XLVI (1982), 411.

¹⁵ Selim Deringil, "The Preservation of Turkey's Neutrality", 47.

açınca, Ankara da Sofya'ya bir ultiimatom vererek, eğer Bulgaristan Yunanistan'a yürüyecek olursa bunun savaş demek olacağını ilan etti. Türkiye bu hareketi ile Batı Trakya'yı güvence altına almakla kalmıyor, aynı zamanda Yunanistan'a Arnavutluk'tan saldıran İtalyan ordusunu göğüslemek şöyle dursun, Mussolini'ye yüz kızartıcı bir ders vermesini de sağlamış oluyordu.

İtalya'nın Yunanistan karşısında Balkanlar'da uğradığı bozgunun bir Alman müdahalesini gerektireceğini kestirebilmek için kâhın olmaya gerek yoktu. Şöyle ki, İngiliz istihbaratı 26 Kasım 1940 gibi erken bir tarihte, daha iki gün önce Mihver Paktına katılmış bulunan Romanya üzerinden Almanya'nın Bulgaristan'a gireceğine kesin bir gözle bakıyordu¹⁶. Ayrıca Bulgar Kralı Boris'in Kasım ortasında Hitler ile Berchtesgaden'daki özel köşkünde buluşması bu ihtimali güçlendirmişti. Londra'daki Türk elçisi Tevfik Rüştü Aras kendi inisiyativini kullanarak Dışişleri Bakanı Halifax'a, Türkiye ve Yugoslavya'nın Bulgaristan'a ortak bir nota vermelerini tavsiye etti. Buna göre her iki hükümet Sofya'dan, Almanya'nın Bulgaristan topraklarını askerî amaçları doğrultusunda kullanmasına izin vermemesini istiyceklerdi. İngilizler bu öneriye sahip çıkmışlar, fakat Saraçoğlu Knatchbull-Hugessen'e, 28 Ekim'de verilen notadan sonra, böyle bir harekette bulunmanın hem baskı anlamına geleceğini, hem de faydası olmayacağını söyledi¹⁷.

Ancak Churchill Dışişleri Bakanlığı'nın değil Genel Kurmayı'nın tavsiyesine uyararak Türkiye'yi savaşa sokma politikasını benimsemişti. Çünkü 24 Şubat 1940 tarihli askerî rapor, Yugoslavya ve Türkiye'nin katkısı olmaksızın, İngiltere'nin Yunanistan'a yapacağı desteğin etkisiz kalacağını vurguluyordu¹⁸.

Bu politikanın uygulanabilmesi için Hava Mareşali Cornwall ve yardımcısı Elmhurst 13 Ocak 1941'de Ankara'ya gelmişlerdi. Onların amacı Türkiye'nin İtalya'ya savaş ilan etmesini, Almanya da birlikleri ve uçakları ile Bulgaristan veya Yugoslavya'ya girecek olursa, aynı işlemin bu ülke için de yapılmasını sağlamaktı¹⁹. Malzeme konusunda, generallere

¹⁶ F. H. Hinsley, *British Intelligence in the Second World War, Its Influence on Strategy and Operations*, cilt I, London HMSO 1979, s. 350

¹⁷ Halifax to Hugessen, 22 November 1940, Tel. R. 5897/4/7, Hugessen to Halifax, 22 November 1940, Tel. R. 8426/316/44, F. O. 424/285. No: 96, 97. P.R.O.

¹⁸ F.H. Hinsley, s. 361

¹⁹ Hugessen to Eden, 5 February 1942 (Annual Report 1941), R. 1471/24/24, F.O. 371/33311. P.R.O.

mevcut imkânlar dışında hiçbir yükümlülük altına girmemeleri tembih edilmişti. Dolayısıyla 15 Ocak'ta başlayan askerî görüşmelerde Türk kurmayları İngiltere'nin malzeme ve insangücü konusunda Yunanistan'ın ihtiyaçlarına öncelik vermesini normal karşılamakla beraber, kendi ellerinde bulunan uçak ve uçaksavar topu sayısının yetersizliğine parmak basmışlardı. Özellikle İngiltere'ye sipariş edilmiş bulunan avcı uçaklarının henüz teslim alınmış olmaması, elde mevcut uçakların yerde kalmasını zorunlu kılıyor ve bu yüzden Türk hava filoları da manevra yapmak imkânından yoksun kalıyorlardı. Genel Kurmay bu şartlar altında savaşa girmeye hazır olmadığını belirtiyordu²⁰. Zaten bu konferans bittikten sonra Saraçoğlu'da 19 Ocak'ta İngiliz elçisine Türkiye'nin şu anda ne İtalya'ya savaş açması ne de Almanya'ya bir ultimatom vermesinde yarar görmediğini bildirdi²¹. Bunun üzerine Başbakan Churchill de 31 Ocak'ta İnönü'ye gönderdiği mektupta Almanların teknik personelleriyle Bulgaristan'da hava alanları kurma hazırlığı içinde oldukları konusunda Cumhurbaşkanı'nın dikkatini çekiyordu. Karşı önlemler alınmayacak olursa Hitler, Bulgaristan'daki hava gücüne dayanarak, Türkiye'yi bombalamak tehdidi altında ve hiçbir engelle karşılaşmaksızın Yunanistan'a inecek ve bu ülkeyi ele geçirdikten sonra, Ege Denizi ile Boğazları kendi denetimi altına sokmuş olacaktı. Churchill'in önerileri şöyleydi:

Hükümetim Türkiye'ye yerler hazırlandıktan sonra ve mümkün olan en kısa zamanda avcı ve bombarduman uçaklarından oluşan asgari 10 filoyu göndermek arzusundadır. Şu anda Yunanistan'da görev almış bulunan 5 filoyu da bunlara eklersek, bu ülkeyi sürdürdüğü savaşta desteklemek amacını yerine getirmiş oluruz. Ayrıca en gelişmiş nitelikte ve sayısı gün geçtikçe artacak hava kuvvetleriyle Türkiye'deki üslerden hava savaşını yürüteceğiz. Bu şekilde askerî kabiliyeti ile ün yapmış bulunan Türk ordusuna, gerekli hava desteğini sağlamakta yardımcı olacağız²².

Ancak İnönü'nün bu konuda Churchill'e gönderdiği olumsuz cevap bu kez yeni Dışişleri Bakanı Eden ile General Dillen'i 25 Şubat'ta Ankara'ya getirmişti. Türkiye'yi savaşa sokma politikasını sürdüren İngiliz devlet adamları, Atina'da gizli olarak yaptıkları 22 Şubat görüşmeleri hakkında bilgi vermişlerdi. İngilizlere Türkiye'nin elindeki savaş malzemesinin

²⁰ *History of the Second World War*, Ed. by R. J. Butler. Cilt I, s. 345.

²¹ Bk. Annual Report 1941, R. 1471/24/24, F. O. 371/33311.

²² *History of the Second World War*. R. J. Butler, Cilt I, s. 467.

yetersizliğinden dolayı, Almanların Yunanistan'a saldırısı halinde komşusuna yardımcı olamayacağı söylenmişti. Bu Konferans'ta Eden'e verilen tek güvence, Türkiye bir saldırıya uğrarsa, Türk ordusunun son askerine kadar çarpışacağı idi²³.

İngiltere gene aynı çabaların sürdürmekte devam etmiş ve Eden ile Saraçoğlu bu kez 18 Mart'ta Kıbrıs'ta bir araya gelmişlerdi. İngiliz Dışişleri Bakanı, Türk ordusundan Balkanlar'da yararlanmak amacından caymış değildi. Dolayısıyla Yunanistan gibi Alman saldırısına uğraması muhtemel Yugoslavya'nın desteklenmesini istiyordu. Şöyle ki, Saraçoğlu Ocak ortasında Yugoslavya üzerinden Selânik'e doğru yapılacak bir saldırıyı savaş nedeni sayacaklarını söylemişti. Ancak onun planı Yugoslavya ve Bulgaristan'ın işbirliği ile bir savunma duvarının kurulmasını öngörüyordu. Bunun için ilk önce, Ankara ile Belgrad arasında diyalog kurulup, işbirliğinin ayrıntıları saptanmalıydı. Türkiye'nin Yugoslav hükümeti ile başlatmak istediği diyalog 18 Martta gelinceye kadar Zvetkoviç Kabinesi tarafından savsaklanmıştı. Nihayet Eden ile Kıbrıs'ta, Yugoslavya ile yapılacak işbirliğinin esasları tesbit edilmiş ve Saraçoğlu Ankara'ya döner dönmez bunları Belgrad'a tellemeyi üstlenmişti. Fakat bu sırada Yugoslavya'da cereyan eden olaylar dolayısıyla Türkiye böyle bir girişimde bulunmamıştı²⁴.

Yugoslavya kurtuluşunu Almanya ile işbirliği yapmakta gördüğünden, 20 Mart'ta Mihver Paktı'na katılmak için başvuruda bulunmuş ve ilgili antlaşma beş gün sonra imzalanmıştı. Bunun üzerine Yugoslav ordusunun bir kesimi 27 Mart'ta yaptığı hükümet darbesi ile, bu antlaşmayı tanımayacağını ilan edince, Hitler'in tepkisi 7 Nisan'da geldi. Alman orduları Yugoslavya ve Yunanistan'a doğru Balkan seferine başlamışlardı.

Aslında Almanya'nın Balkanlara inmesi bir program değişikliğinden ileri geliyordu. Yoksa Hitler 5 Aralık 1940'da Rusya'ya karşı 15 Mayıs 1941'de başlatılacak "Barbarosa" harekâtının planlarını onaylamıştı²⁵. Fakat İtalya'nın Yunanistan'ı ele geçirememesi, Almanya'nın bu işi üstlenmesini zorunlu kılıyordu, çünkü Rusya seferinde zırhlı birliklerin yakıt ikmâli Romanya'nın Ploeşti'deki petrolerinden yapılacağından, bu kuyuların bombalanmaması için Yunanistan'ın işgal altında bulundurulması şarttı. İşte Almanya, Barbarosa stratejisinde güney kanadını güvence

²³ Anthony Eden, *Memoirs (The Reckoning)*, Times Pub-Co., London 1965, s. 205

²⁴ Bk. Annual Report 1941.

²⁵ Martin von Crevell, *Hitler's Strategy, 1940-1941, The Balkan Clue*, Cambridge University Press, 1973, s. 93.

altına almak ve Rusya'ya karşı girişilecek savaşın fazla gecikmemesi amacıyla Bulgaristan'ı da devreye soktu. Sofya 1 Mart 1941'de Mihver Paketi'na resmen katılmıştı, ancak bu aşamaya gelinmeden önce Bulgaristan'ın Türkiye'den duyduğu kuşkuların giderilmesi Almanları bir hayli uğraştırmıştı. Türkiye, Bulgaristan topraklarının başka bir devlet tarafından stratejik amaçlarla kullanılmaması için, Sofya'yı iknâ etmeye çalışıyor ve bu bir bakıma dolaylı bir baskı da oluyordu.

Almanlar kendi stratejileri doğrultusunda, Batı Trakya'yı Bulgaristan'a peşkeş çekerken, Türkiye bunun üzerine savaşa girdiği takdirde, Doğu Trakya ve Boğazların alınmasını öngören planlarını yapmışlardı. Böyle bir saldırıya 14 Nisan 1941'de geçilecekti²⁶. Türk dostu ve Ankara'daki Alman elçisi Von Papan, Hitler ve hükümetinin Türkiye'ye savaş açmaması için büyük çaba harcadığını ve bunda başarılı olduğunu yazmaktadır²⁷. Oysa Almanya'nın Türkiye'ye saldırmayışi kesinlikle böyle bir çabadan kaynaklanmıyordu. Bütün stratejisini Rusya'ya göre kurmuş bulunan Hitler'in istediği, Türkiye'nin tarafsızlığını sürdürmesi ve yalnızca Yunanistan'ın işgal altına girmesiydi. İşte bu anlayışla, Hitler Ankara'daki askerî ataşesinin görüşüne katılarak, Bulgaristan'a girecek Alman birliklerinin Türk sınırına 50 kilometreden çok yaklaşmayacak şekilde, Tırnova-Burgaz çizgisinin güneyine geçmemelerini emrediyor ve Dışişleri Bakanı Ribentrop da 27 Şubat'ta Ankara'ya duyurması için Von Papan'e şu talimatı veriyordu:

Führer Almanya'nın Balkanlarda aldığı önlemlerin Türkiye'ye karşı değil, Yunanistan'da bir köprübaşı kuran İngilizlere karşı olduğunu ifade etmiştir. Eğer bu, Türkler için bir savaş nedeni sayılacaksa, o zaman bunu açıkça söylemeleri gerekir²⁸.

Bunun arkasından Hitler'in İnönü'ye gönderdiği ve Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı gösterileceği ve İngiliz tehlikesi giderildikten sonra, Alman kuvvetlerinin Bulgaristan ve Romanya'dan çekileceğini içeren özel mektubu 3 Mart 1941'de Çankaya'ya sunulmuştu.

Verilen bu güvencelere rağmen, Nisan ayında Almanların Bulgaristan üzerinde Yunanistan'a karşı başlattıkları saldırı Hitler ordusunu Türkiye sınırlarına getirerek gerilimi arttırmıştı. Türkiye kendisini savunabilmek için Trakya'ya 300 000 asker yığmış ve Meriç'teki köprüler de havaya uçurulmuştu. Bu askerî tansiyon Barbarosa'nın başlangıcına kadar (22

²⁶ Aynı eser, s. 122.

²⁷ Franz von Papan, *Memoirs*, Andre Deutsch-London 1952, s. 471.

²⁸ Martin von Crevel, *Hitler's Strategy*, s. 123

Haziran) sürmüş ve Berlin Türkiye'nin tarafsızlığını perçinlemek amacıyla, saldırıdan üç gün önce Ankara ile bir dostluk antlaşması imzalamayı da ihmal etmemiştir²⁹.

Nazi-Sovyet savaşının başlamasıyla İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma politikası geçici olarak ortadan kalkmış ve bu kez diplomatik içerikli sorunlar öncelik kazanmaya başlamışlardır. Alman-Rus savaşında Türkiye'nin beklentisi, Almanların galip gelmeleri ve ondan sonra İngilizlere yenilmeleri merkezindeydi. Berlin ile Moskova'nın düşman durumuna gelmeleri, Rus-İngiliz ortaklığını getirmişti. Her iki ülke de Türkiye'ye yalnızca güvence vermekle kalmıyor, aynı zamanda ona her türlü yardımı yapmaya hazır olduklarını da bildiriyorlardı (10 Ağustos 1941)³⁰.

Ankara Londra'nın bütün bu girişimlerini olumlu karşılamakla birlikte, Rusya'ya olan kuşkusunu eskisi gibi sürdürüyordu. Sovyetler 1939 Moskova görüşmelerinde Montreux andlaşmasını rafa kaldırmayı amaçlayan bir tutuma girdikten başka, 1940 Kasımında Boğazların Nazi desteği ile kendi denetimleri altına almak girişiminde bulunmuşlardı³¹. Bu da yetmişmiş gibi, gene aynı tarihte Bulgaristan'ı yanlarına almak için, Sovyet Dışişleri Genel Sekreteri Sobolef'i Sofya'ya göndermişler ve yapılacak bir saldırmazlık ve yardımlaşma andlaşması karşılığında, Bulgar sınırının Enez-Midye çizgisine kadar uzatılmasına yardımcı olacaklarını söylemekten de geri kalmamışlardı³².

1941 yılında ise Almanlar karşısında uğranılan yenilgiler üzerine Sovyet lideri Stalin, Türkiye ile ilişkileri yumuşatma çabasına girmişti. Stalin'in en korkulu rüyası, Türkiye'nin Kafkasya'da bir cephe açarak Kızılordu'yu arkasından vurması, Bakü petrolünü tehlikeye düşürmesi ve İran üzerinden yapılacak Batı yardımını aksatmasıydı. Nitekim 25 Ağustos 1941'de Rusya'nın kuzey ve İngiltere'nin de güney İran'ı işgal etmeleri Türkiye'de büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Çünkü bu durum Sovyet birliklerini İran Azerbeycanı'na getirdiği gibi, burada bağımsız bir Kürdistan kurulması için yapılan propagandalar ve Doğu Anadolu'da

²⁹ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Dış Münasebetleri ile İlgili Başlıca Siyasi Anlaşmaları*, s. 294.

³⁰ Bk. 1941 Annual Report.

³¹ Yuluğ Tekin Kurat, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası, 1925-1973", *Bellelen*, cilt XXXIX (1975), sayı 154, 273.

³² Hugessen to Eden, 5 February 1942 (Annual Report 1941), F. O. 371/33311, PRO. (Kendi çıkarlarını Sovyetlerin değil Nazilerin yanında gören o zamanki Bulgar hükümeti, 17 Şubat 1941 Türk-Bulgar saldırmazlık andlaşması öncesi bu bilgiyi Türkiye'ye aktarmakta kendi politikası yönünden yarar görmüştü).

görülen bazı yer altı faaliyeti yeni bir gerilim yaratmış oluyordu³³. Ayrıca 11 Kasım'da *Kaynaklı* ve 22 Kasım'da *Yenice* adlı ticaret gemilerinin Karadeniz'de bilinmeyen denizaltılar tarafından batırılmasından da Sovyetler dolaylı olarak sorumlu tutuluyorlardı³⁴.

İşte bu gerilimi düşürmek niyetinde olan Stalin Türkiye'yi tarafsızlık statüsünde tutabilmek için ona ilginç topraklar önermek amacındaydı. Bu tasarısını 1941 Aralığında Moskova'ya gelen Eden'e açarak, Türkiye'ye tarafsız kalmak şartıyla, Burgaz limanından başlayarak Bulgaristan'ın güney kesimi, batı Trakya'da Dedeağaç, Ege'de 12 Adalar ve başta Sakız, Sisam ve Midilli olmak üzere Yunanistan'ın Anadolu'yu çevreleyen tüm adalarının verilmesini uygun görmüştü³⁵. Eden Stalin'in önerilerini kabul etmemiş (18 Aralık), bunun Rusya'nın katılmış olduğu ve devletlerin bağımsızlık ve bütünlüğünü güvence altına alan Atlantik bildirisine ters düştüğünü söylemişti. İngilizler Ruslara bu konuyu Türklere açmamalarını tembih ettikleri halde, Ankara elçisi Vinogradov 9 Ocak 1942'de Stalin'in önerilerini Saraçoğlu'na iletmişti. Türkiye'nin yanıtı kesin ve açıktı. Cumhuriyet hükümeti tarafsızlık politikasından dolayı ne kınanmak ne de ödüllendirilmek istemiyordu³⁶.

1942 yılında ise Almanya'nın politik hedefleri Türkiye'yi yalnızca tarafsız görmek değil, onu İngiliz-Fransız ittifakından ayırarak kendi yanına doğru çekmekti. Çünkü Hitler'in hesapları içinde, Rusya'nın kesin yenilgisinden sonra, Mısır'a doğrudan yürümek ve Basra Körfezi'ne inerek Japonya ile birleşebilmek için, aynı zamanda "Müttefik" bir Türkiye'nin topraklarından geçilecekti³⁷. İşte bu çok gerçek dışı stratejik planlar

³³ Aynı.

³⁴ Zehra Önder, *Die Türkische Aussenpolitik im Zweiten Weltkrieg*, s. 165

³⁵ Hugessen to Eden, 29 January 1943 (Annual Report 1942) R 1423/55/44, F. O. 371/37466 PRO İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Çarlık emperyalizminin bütün yönlerini uygulamaya başlayan Rusya, 1945'ten itibaren Türkiye'den toprak isteme politikasına yeniden girişince, İnönü 1 Kasım 1945'de yapacağı Meclis'i açış konuşmasında, Stalin'in savaş sırasındaki önerilerini kamu oyuna açıklamayı düşünmüş, fakat daha sonra diplomasi gereği bundan vaz geçmişti (The statement would have had an advantage from our point of view. A revelation that Stalin was ready in 1942 to let Turkey have the Dodecanese would be a sever blow to the Greek communist party, who have always argued that Russia is not ill-disposed towards Greece, but only objects to the present regime there). Bu notu İngiltere Dışişleri Bakanlığı müsteşarı William Hayter yukarıdaki bilgiyi veren kişinin mektubu üzerine yazmıştır. Mavrodı, the Times correspondent, to Ralph Deakin, Foreign News Editor, İstanbul 8 Oct. 1945, R. 17593/177/44, F. O. 371/48709, PRO

³⁶ Bk. Annual Report 1942.

³⁷ "Unternehmen Vorderer Orient bei gleichzeitigen Durchmarsch durch eineverbundene Türkei", Zehra Önder, *Die Türkische Aussenpolitik*, s. 132.

uğruna, Von Papen de 1942 Nisan'ında Ankara'daki Vatikan temsilcisine, Türkiye'nin 1942 Ağustosuna kadar düşünecek zamanı olduğunu söylerken, artık bu tarihten sonra Hitler'in Ankara'nın tarafsızlığı ile yetinmeyeceğini adeta işaret ediyordu³⁸.

Ancak 1942 Ağustosuna gelindiğinde, cephelerin durumu Hitler'in özlemini duyduğu düzeye ulaşmadığından, Türkiye'nin tarafsızlığını bozmak için bir baskı da söz konusu olmayacaktı. Buna rağmen Almanlar hedeflerine ulaşabilmek için daha 1941 yılında Türkiye ile çeşitli ticaret antlaşmaları imzalamışlardı. Almanya Türkiye'nin en çok ihtiyaç duyduğu ve İngiltere'nin yeterince veremediği savaş malzemesini peşkeş çekerek, karşılığında özellikle tank çeliğinin imalinde şart olan ve Anadolu'da bol miktarda bulunan krom cevheri kaynaklarından yararlanmak istiyordu. Almanya ile gelişen ekonomik ilişkiler, Ankara'yı Londra ve Berlin'i dengede tutmak konusunda zor durumda bırakmış, fakat Türkiye İngiltere ile yaptığı 19 Ekim 1939 İttifak antlaşması ve 8 Ocak 1940'da imzaladığı krom antlaşmasına sadık kalarak Almanya'ya 1 Ocak 1943'den önce krom cevheri veremeyeceğini açıkladı³⁹.

1942 güzünde ise Almanların Kahire kapılarından püskürtülerek geriye çekilmeye başlamaları ve Stalingrad'da saplanıp kalmaları üzerine, Churchill Türkiye'yi savaşa sokma politikasına yeniden dönüyor (18 Kasım) ve bu konuda Stalin'in onayını alıyordu⁴⁰. 1943 Ocağında Churchill Roosevelt zirvesi olan Kazablanka Konferansında, ABD Başkanı'nın da onayını alan İngiliz Başkanı, Türkiye'nin liderleri ile görüşmekte kesin kararlı idi. Londra'daki savaş kabinesi ise böyle bir diyalogu hiç istemiyordu:

³⁸ Annual Report 942.

³⁹ Yuluğ Tekin Kurat, "İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset", *Belleken*, Cilt XXV (1961), sayı 97, 101. 1942 yılı içinde Berlin Türkiye'den krom cevheri almaksızın Ankara'ya savaş malzemesi vermeye pek yanaşmıyordu. Oysa daha önce Ekonomi Bakanı Yardımcısı Clodius ile yapılan 9 Ekim 1941 andlaşmasına ilişkin olarak Von Papen'in de çabalarıyla pamuklu, ayçiçeği yağı ve bakır verilmesine karşılık savaş malzemesi yollanacaktı. Nitekim Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu yalnız yedek parça değil silah verilmesinde de ısrar edince, 30 Mayıs 1942'de 80 milyon marklık kredi karşılığında savaş malzemesi gönderilmesini öngören bir andlaşma daha imzalanmıştı. Fakat Türkiye İngiltere'nin uyarılarını göz önünde tutarak, bu andlaşmayı 9 Ekim 1941 andlaşması ile birleştirmemiş ve üstelik 1943'ün ilk üç ayı içinde bir tank tümeni malzemesi karşılığı ancak 45 000 ton krom cevheri verebileceğini açıklamıştı. Bk. Annual Report 1942.

⁴⁰ E. Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1943-1945, Small State Diplomacy ad Great Power Politics*, Princeton University Press, 1973, s. 123

Biz 1941'de Kıbrıs'ta Türklerden aldığımız sözlerin, Ankara'da hiçe sayıldığını görmüş bulunmaktayız. Biz sizin orada ilgisizlik veya başarısızlıkla karşılaşmanızı istemiyoruz⁴¹.

İşte Churchill 30 Ocak'ta yanında Dışişleri müsteşarı Cadogan ve Genel Kurmay Başkanı Allen Brooke olduğu halde Adana'ya hükümetini zorlamış bir biçimde geliyordu. Güvenlik nedenleriyle Yenice'de konaklayan Cumhurbaşkanlığı treninde, karşısında İnönü, Başbakan Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Menemencioğlu ve Mareşal Çakmağı bulan İngiliz devlet adamı hemen konuya girdi. 1943 Nisan, Mayıs, Haziran veya Temmuz aylarında Almanya'nın Türkiye'ye saldırması ihtimaline parmak basarak, bu gibi olup bittiler karşısında hazır olması için Londra'nın Ankara'ya ABD'nin de desteği ile gereken yardımı yapacağını, Türkiye'nin son 3.5 yılda yeterince savaş malzemesi alamadığını, hatta Almanların silahlandırmış olduğu Bulgaristan'dan bile daha zayıf durumda bulunduğu işaret ederek, mümkün olan herşeyin yapılacağını belirtti. Churchill sözlerini şöyle sürdürdü:

Bir saldırıya uğramadıkça Türkiye'nin savaşa girmesi, eğer bir felâkete yol açacaksa, doğru sayılmaz. İngiltere bu şartlar altında onun harbe girmesini istemediği gibi, istemeyecektir de. Öte yandan şimdi alınacak önlemler sonucu, Türkiye'nin savunma gücü artar, Bulgaristan'da büyük bir ikilik ortaya çıkar, yahut Romenlerle Macarlar Transilvanya yüzünden kıyasıya bir çatışmaya girişirler veya Alman ve İtalyan zulmüne karşı Yunanistan ve Yugoslavya'da gösterilen direnişler dolayısıyla, Almanya gittikçe zayıflayarak uzaklara doğru çekilecek olursa, bu ve buna benzer durumlarda Türkiye'nin üstüne düşeni yaparak Galipler Konseyi içinde yerini almasında fayda vardır⁴².

Churchill bundan sonra gerçek stratejisine değinerek Ploesti'deki petrol kuyularının bombalanmasının, Almanları bu maddeden yoksun kılarak, savaşın süresini kısaltacağını söylüyordu. Bunun için, Türkiye'nin İngiltere'ye sağlayacağı hava üsleri yalnızca Romanya'nın bombalanmasını değil, aynı zamanda 12 Adalar ve arkasından da Girit'e saldırı imkânını hazırlayacaktı. Dolayısıyla önceki yıl yapımı durdurulmuş pistlerin inşaatına hemen geçilmesi gerekiyordu. İngiliz ve Amerikalı mühendisler gönüllü olarak hizmet vermeye hazır dılar⁴³.

⁴¹ Anthony Eden, *Memoirs (The Reckoning)*, s. 363.

⁴² Zehra Önder, *Die Türkische Aussenpolitik*, s. 294.

⁴³ Zehra Önder, *aynı eser*, s. 290. Söz konusu hava alanları Muğla ve Churchill'in Bodrum olarak adlandırdığı, aslında Dalaman'daki pistti. Burada pist çalışmaları yapılmış olmakla

Türk liderleri Churchill'i ilgiyle dinledikten sonra, konuyu onun ön planda hiç tutmak istemediği bir noktaya çekmişlerdi. O da savaşın başındanberi süregelen Ankara-Moskova ilişkilerindeki soğukluktu. Saraçoğlu Rusya'nın emperyalist bir politika izlemesi ihtimaline değinerek, Türkiye'nin ihtiyatla hareket etmesi gerektiğini söyledi. Mene-mencioğlu da Sovyetler Müttefiklerinden bağımsız bir politika izlemeye koyulacak olurlarsa, İngiltere ve ABD'nin ne yapacaklarını sordu. Churchill bu konuda somut bir garanti veremiyordu. Ancak Almanya'yı taklit etmek isteyen bir Rusya'nın İngiltere'nin dostluğunu yitireceğini, aynı zamanda karşısında kurulmak üzere olan uluslararası örgütü de bulacağını ve bu tepkinin yalnızca Türkiye için değil, bütün Avrupa için de geçerli olacağını belirtiyordu⁴⁴. Türk devlet adamları Rusya konusunda yeterli bir güvence duydukları takdirde savaşa gireceklerini ifade etmekten de geri kalmadılar. Gereken hazırlıkların yapılması için Türkiye'nin dört veya beş aya ihtiyacı olacak ve bu arada da Ankara olayları yakından izleyecekti. Churchill Ankara'nın Moskova ile iyi ilişkiler kurması fırsatının şimdi var olduğunu ve Türkiye'nin savaşa katılarak galipler arasında yerini almasıyla, bunun daha sağlam temellere oturacağını belirtti. Türkiye belki de çarpışmalara katılmaksızın, yalnızca hava üslerini tahsis ederek katkısını gösterebilirdi. İngiliz Başbakanı, Türkiye hazır olmadıkça savaşa girmesinde ısrar etmeyeceğini tekrarladı. Ancak gereken an geldiğinde, Türkiye'nin muharip olmasının öneminin son derecede büyük olduğunu işaret etmekten de geri kalmadı⁴⁵.

Öte yandan Çakmak'ın Türk ve Allen Brooke'un İngiliz askeri heyetlerine başkanlık ettiği toplantılar olumlu bir hava içinde cereyan etti. Türkler 500 avcı uçağı istiyorlar, İngilizler ise şimdilik verdikleri 60 uçağa ek olarak, 40 uçak daha verebileceklerini söylüyorlardı. Allen Brooke 25 RAF filosunun gönderilmesinin planlandığını, ayrıca iki zırhlı tümenin de getirilmesinin düşünüldüğünü, ancak bunun 45 filoya bedel olduğunu belirterek, hem hava kuvvetleri hem de zırhlı birliklerin barındırılmasının büyük zorluklar çıkartacağını açıklayınca Çakmak tercihlerinin uçak filoları

beraber, üsler giden yollarla henüz başlanılmamıştı. (Bk. Adana Konferans, Tutanakları, CAB 66/34 WP 43 (64), Third Meeting-Military, Jan. 30, 1943). Ülkedeki askeri hava üsleri genellikle kuru hava şartlarında uçuşa elverişliydi. Bütün hava koşullarında kullanılması öngörülen üslerin başında Afyon-Karahisar geliyordu. E. Weisband, *Turkish Foreign Policy*, s. 158

⁴⁴ Zehra Önder, 278, 279.

⁴⁵ Aynı eser, s. 278, 286

olduğunu söyledi. Zaten İngilizlerin eğilimi de bu yöndeydi. Ancak İngilizler yapılması öngörülen bu yardımın verimli bir biçimde kullanılması amacıyla, Türk silahlı birliklerini eğitmek için 900 teknisyen göndermek istiyorlardı. Çakmak ise gönderilecek personel sayısının, alınacak malzeme oranında olması gerektiğini vurguladı. 31 Ocak'ta yapılan askerî protokol uyarınca Yenice'de saptanmış olan programın kesin şeklini alması için, Ankara'da İngiliz kurmay subayları ve ataşelerin görüşmelerini sürdürmeleri kararı alındı⁴⁶.

Gene 31 Ocak'taki liderler toplantısında, bu konferansın Berlin'in tepkisini çekmemesi için şöyle bir politika saptandı. Churchill Parlamento'da yapacağı bir konuşmada, Türkiye'nin hiçbir yükümlülük altına girmediğini zaten İngiltere'nin de böyle bir şey istemediğini açıklayacaktı. Cumhurbaşkanı İnönü'de Almanya'dan herhangi bir soru geldiği takdirde aynı ifadeyi kullanacaktı⁴⁷. Adana Konferansından hemen sonra, Ankara Churchill'in de tavsiyesine uyararak Sovyetlerle ilişkilerini iyileştirmek çabasına koyuldu. Moskova'daki Türk elçisi Cevat Açıkalın, 13 Şubat'ta Dışişleri Komiseri'ne iki ülkenin ilişkilerini düzeltmek için işbirliği yapmalarını önerince, Molotov bu konuyu görüşemeyeceğini söyledi. Moskova-Ankara ilişkilerinin düzelmesi ancak Türkiye savaşa girdikten sonra söz konusu olabilirdi.⁴⁸ Sovyetler Adana Konferansından somut bir sonuç çıkmamasından memnun kalmamışlar ve Stalingrad'da kazandıkları zaferin verdiği moralle Türkiye'nin tarafsızlığını eleştirmeye başlamışlardı. Üstelik 26 Nisan 1943'de, Moskova'nın Londra'daki Polonya hükümeti ile ilişkilerini keserek, kendi örgütlemiş olduğu "Polonya Yurtseverler Birliği"ni bu ülkenin resmî hükümeti olarak tanıması, Türk devlet adamlarının Adana'daki kuşkularında ne kadar haklı olduklarını bir kez daha ortaya koymuştu. Türkiye savaşa girmekte acele davranarak, ne ülkenin tahrib edilmesine, ne de muhtemel bir Alman işgalinden sonra topraklarının Kızılordu tarafından kurtarılmasına razı olamazdı. Zaten bu sırada Türk dış politikasının kilit adamı Numan Menemencioglu'nun izlediği siyaset, Türkiye'yi savaşın dışında tutmaktı⁴⁹.

Oysa Churchill her zaman olduğu gibi, Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesini amaçlıyordu. Mayıs 1943'de Washinton'da ve Ağustosta da

⁴⁶ Aynı, s. 283-85, 295.

⁴⁷ Aynı, s. 286, E. Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1943-45*, s. 141 (Churchill 11 Şubat'ta Avam Kararasından böyle bir konuşma yaptı).

⁴⁸ E. Weisband, s. 143, 144.

⁴⁹ Aynı eser, s. 142

Quebec'de yapılan İngiliz-Amerikan zirve görüşmelerinde, Churchill ile Roosevelt fikir ayrılığına düşmüşlerdi. İngilizler İtalya çıkarmasına ilişkin olarak, Balkanlar'da da Türkiye üzerinden bir ikinci cephe açılmasını istiyor, Amerikalılar ise Almanya'ya asıl darbenin Akdeniz'den değil, Kuzey Fransa'da açılacak bir cepheden vurulmasını istiyorlardı. Nihayet Quebec'te, Türkiye'nin savaşa katılma zamanının henüz gelmediği ve bu ülkeye silah ve malzeme gönderilmesine devam edilmesi kararı alınmıştı⁵⁰. Zaten Türkiye de 26 Şubattan beri İngilizlerle süregelmekte olan ve Adana programını uygulamayı amaçlayan askerî görüşmeleri uzattıkça uzatıyordu. Bu görüşmelerde mevcut listeye ek olarak, yeni malzeme talepleri konuyor ve İngilizlerin bunları veremeyeceği umuduyla savaşa angaje olmamaya özen gösteriliyordu⁵¹.

Öte yandan 1943 Martın'da Roosevelt'i Washinton'da görmüş bulunan Eden, İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sokma stratejisini Başkan'a açıklamıştı. Bunun için de Ankara'nın Moskova'ya karşı duyduğu çekimserliğin ortadan kaldırılması gerekiyordu⁵². Roosevelt ise bu konuyu hiç önemsememişti. ABD Başkanı, savaştan sonraki toprak düzenlemesinde Stalin'in makul davranacağını var sayıyor ve gelecek Barış Konferansında küçük devletlerin sorunlarını pazarlık konusu yapmayacağını söylüyordu⁵³. Tabii ki bu bilgiler Ankara'ya aktarılmış değildi.

1943 Eylülüne gelindiğinde Churchill kadar Sovyetler de, Türkiye'nin savaşa bir an önce girmesinde istekliydi. Sovyetlerin propaganda organı 'Harp ve İşçi Sınıfı dergisi, 2 Eylül 1943 tarihli sayısında, Türkiye'nin tarafsızlığının Almanya'nın işine gitikçe daha fazla yaradığını, Balkanlar'daki kanadından emin olan Almanya'nın bütün kuvvetini Rus cephesine yığdığını yazıyordu⁵⁴. Türkiye'nin harbe girmesi konusunda ABD ile görüş ayrılığına düşen Churchill, bu işi kendi atılımları ile çabuklaştırmak için 1943 Ağustosunda Rodos'u ele geçirmek kararını vermişti. İngiliz Başbakanı, Mussolini'ye 25 Temmuz 1943'de iktidardan el çektilmesi üzerine, Rodos, İstanköy ve Leros adalarındaki İtalyan birliklerinin, İngilizlerin bu adalara yapacakları çıkartmalar karşısında herhangi bir direnişte bulun-

⁵⁰ Haluk Ülman, *2. ci Cihan Savaşı'nın Başından Truman Doktrini'ne Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939-1947*, A. Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1961, s. 41.

⁵¹ E. Weisband, s. 153-59.

⁵² Briefing for Eden on his visit to Wash D.C., 8 March 1943, Most Secret, R. 2299/55/G 44, F.O. 371/37466. P.R.O.

⁵³ E. Weisband, s. 148.

⁵⁴ Haluk Ülman, *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939-1947*, s. 41.

mayacakları izlenimi içindeydi. Bu harekât başarıya ulaşır, adıgeçen adalardaki hava alanlarından yararlanacak RAF uçakları da, İngiliz deniz birliklerinin hava güvencesini sağlamak durumuna gelince, Türkiye'nin de Anadolu'daki üslerini biran önce tahsis edeceği, ayrıca Boğazlardan da Rusya'ya yeni bir ikmâl yolunun açılacağı Churchill'in hesapları arasındaydı⁵⁵.

Oysa RAF uçakları Türkiye'deki üsleri kullanamadıklarından, bu strateji daha başından başarısız kalmaya mahkûmdu. Nitekim 1943 Eylül ve Kasım ayları içindeki operasyonlar bu gerçeği meydana çıkardı. Bir kere 8 Eylül'de Roma hükümetinin Cezayir'de ateşkes belgesini imzalaması üzerine, Almanlar Rodos, Leros ve İstanköy'deki İtalyanları silahsızlandırıp gözetim altına almışlardı. Dolayısıyla 9 Eylül'de Rodos'a indirilen İngiliz paraşütçü komandoları hiçbir şey yapamadılar. Buna rağmen, 24 Eylül'de Hitler'in danışmanları başta Girit olmak üzere Ege Adaları'nın boşaltılmasını sağlık verdilerse de, Führer bu adaları muhafaza ederek, Türkiye'nin Müttefiklerle işbirliği yapmasını engellemekte kararlıydı⁵⁶. Bu sırada İngilizlerin 15 Eylül'de başlattıkları harekât sonucu, İstanköy, Leros ve Sisam yaklaşık iki hafta içinde ele geçirilmişti. Dolayısıyla, Leros ve Sisam'ın savunulabilmesi için Türkiye'nin lojistik desteğine kesinlikle ihtiyaç vardı. Bu adalar için gerekli donatım malzemesi Suriye'den demiryolu ile İzmir'e, oradan Kuşadası'na gönderilmiş, 28 Eylül'den Kasım başına kadar kayıklarla Sisam'a 16.300 ton malzeme taşınmıştı⁵⁷. Ayrıca İngiliz savaş gemileri de Türk kara sularını kullanıyorlardı. Hitler'e bu taktiği güden düşman gemilerine saldırıp saldırılmayacağı sorulduğunda, Führer Ankara'yı tarafsızlık çizgisinde tutmak amacıyla Türk kara sularında savaşı yasaklamıştı⁵⁸. Almanlar İngilizlerin Rodos'ta yapamadığını Girit ve Pire'deki hava üslerini kullanarak uyguladılar. 18 Eylül'de İngilizlerin eline geçen İstanköy, 3 Ekim'de yeniden Almanların olmuş, Leros 17 Kasım'da düşmüş ve ertesi gün de Sisam'ın boşaltılması kararlaştırılmıştı. Bir süre önce Kuşadası'ndan Sisam'a malzeme taşıyan Türk kayıkları, bu kez aynı adadan asker ve sivil olmak üzere 1500 kişilik bir mülteci grubunu kurtarmışlardı⁵⁹. İşte bu kısa süreli adalar savaşı

⁵⁵ W. Churchill, *The Second World War (Closing the Ring)*, Cilt V, London Cassel Co. Ltd, 1952, s. 180, 181., *History of the Second World War, The Mediterranean*, Ed. By. R.J. Butler, London HMSO 1954, s. 533.

⁵⁶ W. Churchill, s. 184, 185. R.J. Butler, s. 535.

⁵⁷ E. Weisband, s. 161.

⁵⁸ R.J. Butler, s. 548.

⁵⁹ E. Weisband, s. 166.

sonucunda, Hitler Türkiye'nin tarafsızlığı bozan hareketlerine göz yumarak Ankara'nın Müttefiklerle daha büyük bir işbirliğine girmesini önlemiş oluyordu.

Daha adalar savaşı sürerken, Müttefiklerin Dışişleri Bakanları 19 Ekim'de Moskova'da bir araya gelince, Molotov Türkiye'nin biran önce savaşa katılması için gerekirse Ankara'ya baskı yapılmasını önermişti. Eden kişisel olarak bu görüşe katılmıyordu. Ona göre, İtalya'daki hava alanları Ploesti'nin bombalanmasını kolaylıkla mümkün kıldığından, artık Türkiye'deki üslere de gerek yokta. Üstelik Türkiye savaşa girmekle Müttefiklere faydalı değil hatta yük bile olabilirdi⁶⁰. Ancak Churchill'den gelen talimat üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı tutumunu değiştirerek Molotov'u desteklemek zorunda kaldı. Oysa Amerikalı Cordell Hull bu tasarımı pek benimsemiş değildi. ABD iki gerekçeden dolayı Türkiye'nin savaşa girmesine karşıydı. Bir kere, Ankara harbe girmek için Sovyet yardımını değil, Washington ve Londra'dan Moskova'ya karşı bir güvence istiyordu. İşte böyle bir güvencenin verilmesi, İngiliz ve Amerikan birliklerinin Balkanlara gelmesi demek olacağından, Fransa'ya yapılacak çıkartmanın ertelenmesini zorunlu kılabilirdi. Hull nedenlerini ileri sürmeksizin Türkiye'nin savaşa girmesinin ikinci cepheyi erteliyeceğini söylemekle yetiniyordu. Oysa Molotov şartlar ne olursa olsun, Türkiye'nin biran önce savaşa girmesinde direniyor, savaşmayan bir ülkeye silah gönderilmesini anlayamadığını, üstelik Anadolu'daki hava alanlarının devreye sokulmasının bile yetmiyeceğini belirtiyordu. Dışişleri Komiser Yardımcısı Vishynski de, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Almanya'nın 15 tümenini Rus cephesinden çekmek zorunda kalacağını ve Türkiye'nin Barış Konferansında galipler arasında olabilmesi için, Rusya gibi savaş sürecinde acı çekmesi gerektiğini söylüyordu⁶¹.

Nihayet Eden, Churchill'den gelen 1 Kasım günlü tel yazısı ile Sovyetleri yumuşatabildi. Buna göre İngiliz Dışişleri Bakanı, Moskova dönüşü Menemencioğlu'nu Kahire'ye davet edecek ve ona Türkiye'deki hava alanlarının ivedilikle Müttefik uçaklarına açılmasını şart koşacaktı. Ayrıca Ankara 1943 sonuna kadar harbe girmediği takdirde, Türkiye'ye yapılmakta olan silah sevkiyatı durdurulacaktı⁶². Eden ve Molotov bu

⁶⁰ Anthony Eden, *Memoirs (The Reckoning)*, s. 411-12.

⁶¹ *Olaylara Türk Dış Politikası*, SBF Yayınları No: 271 (2. Baskı), Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, s. 186.

⁶² E. Weisband, *Turkish Foreign Policy*, s. 174-75.

noktaları içeren bir protokolü imzaladıktan sonra, o sırada Washington'a dönmüş bulunan Hull'ın yerine ABD Moskova elçisi Harriman da, Roosevelt'in buyruğu üzerine bu belgeye imzasını koymuştu.

Knatchbull Hugessen 1 Kasım'da Menemencioğlu'nu Kahire'ye davet etmiş⁶³ ve onunla birlikte Mısır'a gitmişti (3 Kasım). Eden ise görüşme yerine ancak bir gün sonra varabildi ve iki dışişleri bakanı arasında genellikle çok sert ve tatsız geçen konuşmalar 5-8 Kasım tarihleri arasında cereyan etti.

Moskova protokolü uyarınca, Eden üç hafta içinde 10 uçak filosunun Türkiye'ye gelmesini ve Ankara'nın da bundan bir ay sonra savaşa katılmasını istiyordu. Türk Dışişleri Bakanı filoların gelmesiyle, Türkiye'nin istenildiğinden de önce savaşla karşılaşabileceğini ileri sürerek, ne şimdiye kadar sürdürülmüş lojistik çalışmaların ne de Türk kamu oyunun savaşa hazır olmadığını belirtti. Menemencioğlu bundan sonra konuyu Sovyetlerin politikasına aktararak, Rusya'nın Balkanlar'daki emperyalist hedeflerine değinmiş ve bir aralık da Polonya hakkında ne düşünüyorsunuz demesi üzerine, Eden öfkeyle bu sizi ne ilgilendirir diye sorunca o da, "Polonya bizim için bir göstergedir", yanıtını vermişti⁶⁴.

Türk Dışişleri Bakanı için İngilizlerin politikasını saptamak zor olmamıştı. Eden Kahire'de Molotov'un dili ile konuşuyordu. Oysa Türkiye çarpışacaksa kendi güvenliği için çarpışır, yoksa Rusların Romanya ve Bulgaristan'a hakim olmaları ve Kızıldordu'nun Doğu Akdeniz'e inmesini sağlayacak koşulların gerçekleşmesi için bir araç olamazdı. Eden öğüt dinlemeye değil nasihat vermeye gelmişti. Menemencioğlu gerçekleri görmeliydi, İngiltere Türkiye'nin olduğu kadar, Rusya'nın da müttefiki idi:

"Türkiye'nin bu aşamada Müttefiklere katılmasıyla, Rusya'ya karşı daha iyi bir durumda olacağı görüşünü savundum. Menemencioğlu ise tehlikeler üzerinde durdu. Almanya'nın, tepkisini güçlü bir şekilde gösterecek durumda olduğunu söyledi. Müttefikler Balkanlar'daki harekât için elde hazır bir kuvvet bulunduracak olurlarsa, o zaman durum tabii ki değişirdi. Menemencioğlu, sonunda, bizim Rusya'ya

⁶³ Knatchbull-Hugessen Diaries, KNAT 1/14 (1943-1945), s. 73, Churchill College Archives-Cambridge. Hugessen'in günlüğü ne yazık ki geniş ve gizli ayrıntılara girmeyerek adeta bir acenda havasındadır. Buna rağmen Menemencioğlu'nu Kahire'ye çağırılanların İngilizler olduğu kesinlik kazanmaktadır, yoksa *Foreign Relations of the United States, The Conferences at Cairo and Tehran, 1943*, s. 162 dipnot 3'de olduğu biçimde görüşme isteği Türkiye'den gelmemiştir. Bk. E. Weisband, s. 177 dipnot 30.

⁶⁴ E. Weisband, s. 183

karşı izlediğimiz politikayı kabul etti, ancak Moskova kararlarının beklentilerini aştığını ve hükümetinin de Türkiye'nin harbe girişini görüşmeye hazır olduğu hakkında söz veremeyeceğini belirtti. Saatlerce süren tartışma bu şekilde bitmişti ve bu da Türkler için bir başarı sayılırdı”⁶⁵.

Eden görüşmelerin sonunda, meslekdaşından Churchill'den bir isteği olup olmadığını sorunca, Türk Dışişleri Bakanı güzel bir fırsat yakalamıştı: “Lütfen Mr. Churchill'e Adana'yı hatırlatınız ve bize o sabah okuyarak verdiği dokümana bir kez daha göz atmasını isteyiniz”⁶⁶. Bilindiği gibi Churchill Adana'da, Türkiye hazır olmadıkça savaşa girmesinde ısrar etmeyeceğini söylemişti.

Zaten Cumhuriyet hükümeti de Moskova Konferansının kararlarını yerine getirmeye istekli olmadığı gibi hazır da değildi. Menemencioğlu hükümetinin görüşünü Knatchbull-Hugessen'e 15 Kasım'da açıklayınca, o da Eden'in Kahire'de söylemediği son sözü söylüyordu. Bu durumda Türkiye'ye yapmakta olan silah sevkiyatı durdurulacaktı⁶⁷.

Meydana çıkan bu kritik ve olağanüstü durum üzerine, hükümet yeni bir politika uygulamak için konuyu Meclise götürmeyi kararlaştırdı. Her zaman olduğu gibi, gizlilik gerektiren dış politika görüşmeleri TBMM olarak değil, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Meclis grubunda gizli olarak görüşüldü. 16 Kasım'daki bu gizli oturum ertesi sabah saat dörde kadar sürdü⁶⁸. Hükümet adına konuşmayı, İnönü Saraçoğlu'na değil Menemencioğlu'na bırakmıştı. Dışişleri Bakanı hükümetin politikasının ülkeyi mümkün olduğu kadar savaşın dışında tutmak olduğunu belirttikten sonra, gerek aynı politikanın uygulanması gerekse Müttefiklere ters düşmemek için onların paralelinde bir tutuma girilmesinin zorunluluğuna değindi. Ayrıntıları henüz bilinmeyen bu oturumda, bazı sözcüler Almanya'nın tepkisini uyandıracak davranışlardan kaçınılmasını istediler⁶⁹. Neticede Menemencioğlu programını kabul ettirebilmişti. 17 Kasım'da İngiltere'ye gönderilen hükümet yazısında Türkiye'nin ilke olarak savaşa girmeyi kabul ettiği, ancak Almanya'ya karşı gerekli savunma sistemi kurulmadan bunun mümkün olamayacağı belirtiliyordu⁷⁰.

⁶⁵ Anthony Eden, *The Reckoning*, s. 419.

⁶⁶ E. Weisband, s. 183

⁶⁷ Aynı eser, s. 185

⁶⁸ Knatchbull-Hugessen Diaries, KNAT 1/14, s. 78

⁶⁹ E. Weisband, s. 191

⁷⁰ H. Knatchbull-Hugessen, *Diplomat in Peace and War*, London, John Marrey, 1949, s. 196

Artık elinde hiç olmaz ise ilke olarak Türkiye'nin savaşa gireceği kararı bulunan Churchill, Stalin ile birlikte yapılacak Tahran zirvesinden önce, Kahire'de Roosevelt ile bu stratejinin ayrıntılarını saptamak istemişti. Roosevelt ise, biran önce Fransa'daki ikinci cephe stratejisinin planlamasını gerçekleştirebilmek için, İngiliz Başbakanı ile Türkiye konusunu görüşmeye özen göstermiş ve Çin lideri Çankay-Şek'i Mısır'a davet ederek Churchill'e bu fırsatı vermemişti (22-26 Kasım). Liderler 28 Kasım'da Tahran Konferansı'nın birinci oturumunu açtıklarında Roosevelt bir adım daha atarak, Fransa'daki cephenin açılmasını erteliyeceği nedeniyle, Stalin'e Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki politikasını da değiştirmiş bulunuyordu⁷¹. Zaten bu Konferansa gelindiğinde, Sovyetlerin Alman cephesindeki durumu bir ay öncesine kıyasla çok olumlu gelişmeler göstermiş, Kiev geri alınmış ve Dnieper ırmağı da çeşitli noktalarda geçilmişti. Böylece saldırı inisiyativi de artık Rusların oluyordu.

Dolayısıyla liderlerin görüşmesinden önce bir hazırlık toplantısı yapan Dışişleri Bakanları'nın bilgi alışverişi esnasında, Molotov Türkiye'nin savaşa girmesinde o kadar da istekli değildi. Eden bu konuda onun Moskova'da çok aktif olduğunu hatırlatınca, Sovyet Dışişleri Komiseri yanıtını Stalin'in görüşü ile özetliyordu. Eğer Türkiye savaşa girecekse bu şimdiki yıl içinde olmalı ve seneye kalmamalıydı. Beyaz Saray dış politika danışmanı Hopkins de araya girerek şunları söyledi: "Türkiye'yi harbe girmeyi zorlamak için Rodos ve 12 Adaları işgal etmemiz gerekir. Türkiye'nin savaşa girmesi üzerine bu iş kolaylıkla yapılabilir, fakat kurmaylar böyle bir operasyonun *Overlord'u* (İkinci Cephe) geciktireceği görüşündedirler⁷²". Bunun üzerine Molotov, Türkiye'nin savaşa girmesi İkinci Cephe'nin açılmasını erteliyecekse, bu stratejiye Stalin'in de katılmayacağını belirtti⁷³. Diğer bir deyimle ABD başkanı ve Sovyet lideri arasında özel olarak varılmış bulunan bu anlayışa şimdi de İngilizler karşısında resmî olarak varılıyordu. Ancak İngiltere Başbakanı bütün bu kombinezonlara rağmen mücadelesinden vazgeçmiyerek, Türkiye'nin durumunun Tahran Konferansından sonra, bir de Cumhurbaşkanı İnönü ile Kahire'de görüşülmesi gereği üzerinde durmuş ve bunu Roosevelt'e kabul ettirebilmişti. Churchill ayrıca üç liderin 1 Aralık'ta Tahran'daki Sovyet

⁷¹ E. Weisband, s. 195

⁷² Record of a Conversation between PM (Winston Churchill) and Marshall Stalin at Tehran on 28th November 1943, WP (44) 8, CAB 66/45, PRO.

⁷³ Ayn.

elçiliğinde verilen öğle yemeğinde bir araya gelmelerini de fırsat bilerek, Kahire konusunu da tartışmaya açmak imkânını bulmuştu.

Roosevelt Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda, bir gün önce (30 Kasım) alınan karar uyarınca İkinci Cephe programından kesinlikle ödün verilmemesini istiyordu. Churchill de Mısır'da, Amerikan-İngiliz komutası dışında bulunan 20 hava filosu ile üç uçaksavar alayının Türkiye'yi korumaya yeteceğini, zaten Ankara'ya karşı birlikler gönderileceğine dair bir yükümlülük altına girilmediğini, Türklerin 50 tümeni bulunduğunu açıkladı. Türklerin orduya değil, hava desteğine ihtiyaçları vardı. Dolayısıyla İkinci Cephe programında hiçbir değişiklik olmayacaktı. Churchill ayrıca Molotov'un 28 Kasım'da belirttiği Sovyet önerisine değinerek, Ankara'nın Berlin'e harb ilan etmesi üzerine, Bulgaristan da Türkiye'ye karşı savaşa girecek olursa, Moskova'nın da önce Sofya ile ilişkilerini keseceğini, arkasından da Bulgaristan'a savaş açacağını söyledi. Bunu doğrulayan Stalin, Türkiye harbe girmekle sınırlarını Müttefiklerine açacağına göre, Rusya ile Bulgaristan savaşır duruma gelince kendilerinden ne yapılması istendiğini sordu⁷⁴.

Stalin gerçekten sorusunu çok kurnazca sormuştu. Ancak Churchill Rusların yardım amacı ile bile olsa Türkiye'ye gelmelerini istemediğinden, vermiş olduğu cevapta Kızılordu'nun Odesa'ya doğru saldırıya geçmesinin Bulgarlar üzerinde son derecede etkili olacağını söyledi⁷⁵.

Churchill Türklerle yapılacak görüşmelerden nasıl bir sonuç alınacağını bilmiyordu. İnönü belki de Kahire'ye gelmek istemeyecekti. Bu durumda İngiliz Başbakanı bir kruvazöre binerek Mersin açıklarına gelecek ve Cumhurbaşkanı'nın gemide kendisine katılmasını bekleyecekti. İnönü bu çağrıya da uymazsa, o zaman sonuç liderlere bildirilecekti. Molotov Ankara harbe girmeyecek olursa, Türkiye'nin Boğazlar'daki haklarını eskisi gibi süremeyeceğine işaret etti. Roosevelt, Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda bile, Boğazların ilerde tespit edilecek denetleyici ülkelerin gözetimi altında, bütün savaş ve ticaret gemilerine açık tutulması gereğine değindi. Molotov Rusya'nın bir Karadeniz devleti olarak Boğazlar üzerinde özel bir ilgisi olduğunu belirtti, fakat ayrıntılara şimdi girmek istemediğini söyledi. Churchill de Türkiye'nin savaşa girmeyi red etmesi durumunda, İngiltere'nin Boğazlar sorununa tamamiyle ilgisiz kalacağını ve Ankara'ya

⁷⁴ Record of a Conversation at Luncheon in the Soviet Embassy on 1st December 1943, WP (44) 8 CAB 66/45 PRO.

⁷⁵ Aynı.

sorunlarını Moskova ile çözümlemesini sağlık vereceğini sözlere ekledi. Ancak Türkler Kahire'ye gelecek olurlarsa, Sovyetlerin bir temsilci gönderip göndermeyecekleri sorulduğunda, Molotov şu sırada Cezayir'de bulunan Vishynski'nin görevlendirildiğini belirtti ve Stalin de bunu onayladı⁷⁶.

Türkler çok yerinde bir kararla Kahire'ye geliyorlardı. İnönü bu beklenmedik geziye çıkabilmek için bazı şartların da kabulünü istemiş, yoksa Ankara'nın dışına kesinlikle ayağını atmayacağını vurgulamıştı. Şöyle ki, Cumhurbaşkanı Kahire'de, Menemencioğlu'nun daha önce karşılaştığı durumla yüz yüze gelmek istemiyordu. Diğer bir deyimle, onun Kahire'ye gelişi, Tahran Konferansında Türkiye hakkında verilmiş olan kararları "tebellüğ etmek" için değil, yapılacak görüşmelerde eşit söz hakkı ile ülkesini temsil etmek için olacaktı⁷⁷. Zaten Tahran gündeminde Türkiye ile ilgili kesin bir karar alınmadığından, İnönü'nün şartlarının kabul edilmesinde bir zorluk çıkmadı.

İnönü Adana'ya gitmek üzere, 3 Aralık Cuma saat 15'de trene Ankara Garı yerine Kayaş'tan binerken, yanında yalnızca Menemencioğlu'na refakat eden bir diplomat grubunu götürüyordu⁷⁸. Başbakan Saraçoğlu Ankara'da kaldığı gibi, heyete tek bir askeri danışman dahi alınmış değildi. Kuşkusuz Kahire yolculuğu uzun vadede Almanya'dan saklanamazdı, ancak bu konferansa Türk subaylarının katılımı olmaması, biraz da Berlin'in tepkisini yumuşatabilmek için düşünülmüş bir önlemdi. Yoksa askeri konular bir yerde Cumhurbaşkanı'nın kendi uzmanlık alanı sayılırdı.

Türk heyeti Roosevelt ve Churchill'in özel uçaklarıyla 4 Aralık Cumartesi saat 11.30'da Kahire hava alanında indiğinde, İngiliz ve Rus elçileri de onlarla birlikte gelmişlerdi. Ancak Vinogradov huzursuzdu, çünkü Vishynski ortada yoktu ve Sovyet elçisine de hiçbir talimat gönderilmiş değildi⁷⁹. Önceden de kestirildiği gibi, Cezayir'de olduğu sanılan Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı izini kaybettirecek ve Türk heyeti Kahire'den ayrılincaya kadar meydana çıkmayacaktı. Bu şekilde Sovyetler herhangi bir yükümlülük altına girmemek için Kahire görüşmelerinde devre dışı kalacaklardı.

Resmî görüşmelere saat 17.00 de Roosevelt'in kaldığı Amerikan elçisinin kent dışındaki köşkünde başlanacaktı. Ancak İngiliz ve Türk

⁷⁶ Aynı.

⁷⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt II, İstanbul Remzi Kitabevi, 1968, s. 259

⁷⁸ Knatchbull-Hugessen Diaries, KNAT 1/14, s. 88

⁷⁹ Aynı.

heyetleri saat 15.45'de İnönü'ye ayrılan konakta bir araya gelerek bir üvertür toplantısı yaptılar.

Churchill 1944 yılında Almanya'ya her cepheden saldırılacağını açıklayarak, Türkiye'nin de bu strateji içinde yerini almasını istedi. Bunun için Türkiye'deki hava alanlarının güçlendirilmesi, kentlerin savunma güçlerinin arttırılması, uçaksavar toplarının yerleştirilmesi, radyo istasyonlarının belirlenmesi ve binlerce teknisyenin gönderilmesi işlerine derhal başlanması gerekiyordu. Onlar önce sivil olarak gelebilirlerdi. İnönü ise çok sayıda teknisyenin Türkiye'ye girmesinin Almanya'dan saklı tutulamayacağını belirtti. Churchill Almanların Türkiye'ye karadan saldırmayacakları kanısındaydı. Esas tehlike Bulgaristan'dan gelebilirdi. Oysa Stalin, Bulgaristan Türkiye'ye harb ilan ettiği takdirde, Rusya'nın da Sofya'ya savaş açacağını söylemişti. Bu durumda Bulgarlarla Sovyetlerin Türkiye'ye karşı birleşemeyeceklerini açıklayan İngiliz Başbakanı, Türkiye'nin hava saldırılarına karşı hazırlanmasıyla güvence altına gireceğini belirtti. İnönü Alman hava saldırısı karşısında zayıf bir durumda olduklarını söyledi. Türkiye'nin harabeye çevrilmesinin daha ilk başta önlenmesi gerekirdi. Cumhurbaşkanı ayrıca, bu savaşa Türkiye'nin ivedilikle katılmasıyla hangi amaçlara yardımcı olacağını soruyordu. Churchill şu anda Türkiye'nin Bulgaristan'ı işgal etmesini şart koşmuyordu, böyle bir durum daha sonra ortaya çıkabilirdi. Üstelik Türkiye savaşa girerse, Romanya'nın çekilmesi de mümkün olabilirdi, Romanya teslim olmak için daha önce birtakım yaklaşımlarda bulunmuştu⁸⁰. İnönü Türkiye'nin şimdiki pasif durumunda Romanya'nın hiçbir şey yapamayacağını söyledi, ayrıca Türklerin çabaları hiçbir sonuç vermezdi. Churchill bu görüşlere katılmıyordu. Türkiye'deki hava alanlarında üslenecek olan İngilizler Adaları ele geçirebilirlerdi. Böylece donanma da Boğazlara kadar gelebilir ve Alman hava kuvvetleri Ege'den kovularak, düşman konvoylarına saldırma olanağı sağlanırdı. Türkiye'nin hazır durması ve hava alanlarını tahsis etmesi bu iş için yeterliydi. İnönü bir saldırı durumunda karada ne gibi bir yardımlaşma yapılacağını öngörülmediğini, havaya gelince elde mevcut bir destek planının olmadığını belirtti. Churchill en azından 20 filonun sağlanacağını ve ABD'nin de bombarduman uçaklarını getireceğini açıkladı. ABD henüz devreye girmiş değildi, fakat onun katkısını sağlamak zor olmayacaktı. Bu sırada Türkiye'nin tank ihtiyacı da karşılanacak, ancak demiryolu ulaşımı zor olduğundan, deniz yolundan yararlanmak gerekecekti.

⁸⁰ Bk. Hugh Seten-Watson, *The East European Revolution* Methuen-London, 1950, s. 87-88.

İnönü bütün bu önlemlerin daha önceden konuşulmuş bir planın parçası olduğunu belirterek, bu plandan ayrı olarak Türkiye'nin güçlendirilmesi gereğine değindi. Churchill yanıtında, Türkiye'nin gizlice Almanya ile ilişkilerini kesme kararını vermesinden sonra, bu ülkeyi güçlü kılacak bütün kararların derhal alınabileceğini söyledi. Bazı şeyleri hazırlayabilmek için bazı tehlikeleri göze almak şarttı.

İnönü ise şu sırada Müttefiklerin başka cephelerde çarpıştıklarını ve Balkanlar'da harekete geçmeyi düşünmediklerini hatırlattı. Churchill bunu doğruladı. Fakat Türk ordusu yeterince donatılmış olmasa bile güçlüydü ve Türkiye'ye saldırmak da sanıldığı kadar kolay değildi. Bu sırada Rusya'nın Türkiye'yi savaşa girmeye davet etmesi de önemliydi. O, Rusya'nın iyi niyetinden emindi, İngiltere ve ABD Rusya'nın çağrısını içtenlikle onaylıyorlardı. Türkiye de savaşa girmekle galip devletler arasında yerini alacaktı. İnönü Almanların Bulgar ordusunu, Müttefiklerin Türkiye'yi hazırladıklarından daha iyi hazırladıkları uyarısında bulundu. Churchill ise Adana'dan beri manzaranın değiştiğini, ellerinde bol malzeme ve stok bulunduğunu açıkladı.

İnönü bundan sonra saat 17.00 de yapılacak resmî toplantıdaki konuşmasının bir özetini verdi ve şu noktaları vurguladı:

Türkiye İngiltere'nin müttefiki olarak onunla işbirliği içinde olacaktı. Ancak İngiltere'den gelecek öneriler de makul olmalıydı. Amaç Türk ordusunun güçlendirilmesiydi. Bundan sonra Türkiye'nin nasıl harekete geçeceğini içeren askerî bir plan yapılmalıydı. Şimdiki halde Londra daha güçlü savunma önlemlerinin alınmasını istemiş ve Türkiye buna göre İngiltere'ye üsler sağlamasına karşılık hiçbir şey elde edememişti.

Churchill ise Türkiye'nin savaşa girmesiyle gereken bütün yardımın yapılacağını tekrarladı. Gerçek tehlike hazırlıkların bitirilmeye çalışıldığı dönemde, düşmanın bu hazırlıklardan tedirgin olmasının yaratacağı tepkilerden kaynaklanacaktı. Menemencioğlu Türkiye'nin hazırlık süresinden korkmadığını söyledi, bu riske girilecekti. Churchill büyük bir ihtimalle, Türkiye birkaç hafta içinde donatıldıktan sonra, bir karar verme durumuna gelebileceklerini bildirdi. Türkiye'nin savaşa katılmasının bir sonucu olarak, Macaristan Romanya ve belki de Bulgaristan çökecekti. Böyle bir durum ortaya çıkarsa Almanlar Tuna'ya kadar püskürtülmüş olacaktı. Dolayısıyla Türkiye de büyük bir hizmeti yerine getirmiş bulunacaktı.

Bu noktada görüşmelerin kesilmesi gerekiyordu, çünkü resmî toplantı saati yaklaşıyordu⁸¹.

⁸¹ Record of Informal Meeting Held at President İnönü's Villa, 4th Dec. 1943. CAB 66/45. PRO. Metin ekte sunulmuştur.

İşte bu ilk toplantı bundan sonra yapılacak altı toplantıdaki görüşlerin özeti belirliyordu. Görüşmelerde en çok sözü Churchill ile İnönü alacaklar ve böylece 1923 Lozan atmosferine benzeyen bir Türk-İngiliz düellosu ortaya çıkacaktı. Şu farkla ki, Lozan'da İnönü ve Lord Curzon birbirleriyle uzlaşmayı öngören hasımlar durumundaydılar. Kahire'de ise Türkiye Cumhurbaşkanı ile İngiltere Başbakanı müttefikler olarak, Almanya'ya karşı uygulanacak stratejideki görüş ayrılıklarını gidermek için ortak bir yol saptamaya çalışıyorlardı.

Churchill'in stratejisi genellikle Türkiye'yi bir uçak gemisi gibi kullanarak, hava ağırlıklı operasyonlarla Almanların Balkan kanadını çökertmekti. İnönü ise bu stratejiye ilke olarak katılmakla birlikte, Türk silahlı kuvvetleri güçlü bir şekilde donatılıp, karadan ve havadan Türkiye'ye yapılacak saldırılara karşı etkili bir savunma sistemi kurulmaksızın, Berlin ile ilişkileri keserek savaş yükümlülüğü altına girmek istemiyordu. Bundan sonraki görüşmelerde temel güçlük zaman faktöründen kaynaklanacaktı. Şöyle ki İngilizler Türkiye'yi savaşırken güçlendirmeyi tasarlıyorlar, Türkiye kendisine göre yeterli hazırlıklar tamamlanmadan harbe girmeye yanaşmıyordu. Kuşkusuz böyle bir taktiğin güdülmesinde, İstanbul ve İzmir gibi büyük kentlerin hava saldırıları sonucu yıkıntıya uğramaması görüşü hakim olduğu kadar, Rusların Balkanlar'daki amaçlarından duyulan tedirginlikler de vardı. Ancak Kahire'deki diplomasi gereği Sovyetlerin eleştirilmemesine özen gösterilmiş ve bu kuşku, hazırlıkların yetersizliği doğrultusundaki görüşlerle örtülmeye çalışılmıştı.

Roosevelt'in ev sahipliğini yaptığı resmi toplantıda, ABD Başkanı İkinci Cephe'nin açılacağını bildiriyor ve Türkiye'yi de savaşa katılarak Birleşmiş Milletler üyeliğine davet ediyordu. Onu izleyen Churchill de, böyle hareket etmekle, Türkiye'nin dünyanın en güçlü üç ülkesiyle müttefik olacağını ve Birleşmiş Milletler üyeliğini kazanacağını vurguluyordu. Eğer Türkiye bu daveti kabul etmeyecek olursa, kendisini daha sonra kürsüde değil, avluda tek başına dolaşırken bulacaktı⁸². İngiltere'nin görüşü, bu ülkenin şimdi bu fırsatı kaçırmamasının yazık olacağı merkezindeydi.

İnönü şu noktalara parmak bastı: 17 Kasım'da İngiltere'ye gönderilmiş olan yazıda da belirtildiği gibi, Türkiye üstlendiği sorumlulukların bilinci içinde idi. Churchill Türkiye'nin savaşa girmekle neler kazanacağını özetlemişti. Buna rağmen Türkiye'nin savaş dışı kalmasının tehlikeli olduğu

⁸² Record of Meeting Held at President Roosevelt's Villa on the 4th Dec. at 5 P. M. CAB 66/45, *Foreign Relations of the United States, The Conferences at Cairo and Tehran, 1943*, Wash D. C. GPO 1961, s. 691

görüşü kabul edilemezdi. Türkiye'nin siyasal ve diğer bazı şeyleri ileri sürmesi kadar doğal bir durum olamazdı. Ancak askeri ihtiyaçlar bunların hepsinin başında geliyordu. Türkler uçak ve tank istemişler, fakat bu istekleri her seferinde geri çevrilmişti. Bunların verilmeme nedeni başka bölgelerdeki ihtiyaçlar dolayısıyla olmayıp da, şu veya bu görüşten kaynaklanıyorsa, o zaman iş tamamiyle değişiyordu.

Bu noktada, İnönü'nün görüşlerden ne demek istediği konusunda tartışma açıldı. İnönü savaşın bir özetini yaparak, Türkiye'nin İngiltere'nin en kritik anlarında dahi Londra'ya olan tutumunu değiştirmedeğini dile getirdi. Ancak şu anda Türkiye savaşa hazır değildi. Almanlara gelince, onlar da Türkiye'nin çok kez tarafsızlığa ters düşen davranışlar içinde olduğunu biliyorlardı. İşte hem bu yüzden, hem de gereken hazırlıkların yapılabilmesi ve zaman kazanmak için, Almanlara Müttefiklerin Türkiye'nin savaşa girmesini istediklerini ve bu isteğin kabul edilmediği söylenmişti. Almanların bu açıklamaya inanmaları mümkün değildi. Türkiye savaşın dışında idi ve Almanya belki de onun savaşa girmeyeceği izlenimini sürdürüyordu. Ancak bir gün gelip durum kesinlikle anlaşılırsa, o zaman Berlin tepkisini bütün gücü ile gösterebilirdi. Churchill bu tepkinin eskisi kadar güçlü olamayacağını belirtince, İnönü'de Almanya'nın artık Trakya üzerinden Suriye'ye doğru bir cephe açamayacağını, fakat buna rağmen İstanbul'u ele geçirebileceğini söyledi⁸³. Türkiye'nin böyle bir durumla karşılaşmaması için savunmasının güçlendirilmesi zorunlu idi. Üstelik bu hazırlık dönemi içinde de Almanya'nın hiçbir şekilde kuşkuya kapılmaması gerekiyordu. Eğer Müttefiklerin Türkiye'ye güveni yoksa, o zaman hazırlıklar tamamlanıncaya kadar ileriye yönelik konular üzerinde konuşmanın faydası yoktu. Güvenleri varsa, o zaman planlar hakkında konuşulabilirdi.

Türkiye Cumhurbaşkanı sözlerine devamla, Müttefiklerin, ara sıra haklı olarak Türkiye savaşa girmeyecekse neden ona malzeme gönderelim sorusunu sorduklarını hatırlattı. Türkler de yeterince malzeme almadıkları halde, kendilerinin savaşa sokulmak istenmesinden yakınıyorlardı. Böylece bir fasit daire oluşuyordu. İnönü savaşın daha bir yıl süreceği kanısındaydı ve bu süre içinde Türkiye'nin katkısı gösterebilmesi için yeterince vakit vardı.

Churchill Türkiye'nin etkinliğinin en tesirli olacağı bir sırada savaşa girmesinin son derecede önemli olduğunu söyledi. Büyük kayıplara yol açan bu mücadelenin bir an önce sona erdirilmesi şarttı. İnönü'nün kabul edemeyeceği tek şey, Türkiye'nin amaçlarına şüphe ile bakılması ve bu

⁸³ *The Conferences at Caire and Tehran, s. 696*

ülkenin körü körüne savaşa sokulmasıydı. Şöyle ki Türkiye'nin ne yapması gerekeceği kendisine savaşa girdikten sonra söylenmemeliydi. Roosevelt ve Churchill böyle bir eğilimleri olmadığını vurguladılar. İnönü'nün belirttiği iki aşamalı plan üzerinde derhal görüşme açılabilirdi. Bunlar, 1) Türkiye'ye gönderilecek malzemeye ilişkin olarak bir hazırlık planı, 2) İşbirliği planı idi ⁸⁴.

Churchill öngörülen aşamaların aşağıdaki gibi olmasını düşündüğünü sözlerine ekledi:

1- Bu konferanstan sonra Türk politikasının değişmediğine ilişkin bir deklarasyon.

2- Yaklaşık altı hafta içinde başta uçaksavar malzemesi olmak üzere, gereken malzemenin Türkiye'ye sokulması.

3- Bundan hemen sonra, hazırlanmış bulunan hava alanlarına İngiliz ve Amerikan filolarının indirilmesi.

4- Almanların protestosu ve Türkiye'nin diplomatik yanıtı ve bu süre içinde destek çalışmalarının devamlı olarak sürdürülmesi.

5- Uydu ülkelerdeki tepkiler (Bulgaristan, Macaristan, Romanya). Bu tepkiler Almanya'nın tutumunu etkileyeceğinden son derecede önemli olacaktır. Bütün bu süre içinde Türkiye, başta az miktarda krom olmak üzere Almanya'ya mal göndermeye devam edecekti. Böylece Almanlar daha ileri gitmekten korkacaklardı. Bulgaristan taraf değiştirecek diye, onlar Türkiye'nin muharip duruma girmesinden çekinebilirlerdi ⁸⁵.

Bu sırada saat 19.00 a yaklaştığında Roosevelt, İnönü'nün kuşkusuz bu noktaları yeniden gözden geçireceğini belirterek oturuma son verdi.

Aynı akşam ABD Başkanı'nın İnönü onuruna verdiği ziyafette, Churchill gene konuşma tekeli eline almış ve Fransızca olarak Türkiye'nin kaderini biran önce Müttefiklerle birleştirmesini istemişti. İnönü ise sadece dinlemiş ve arkasından Roosevelt Cumhurbaşkanı'nın kulağına eğilerek, kendisi İnönü'nün yerinde olsaydı, tarafsızlıktan ayrılmak için İngiltere'nin sağladığı güvenceden çok daha fazlasını isteyeceğini belirtmişti ⁸⁶. Bu da Amerikalıların Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda İngilizler kadar ateşli olmadıklarını kanıtlayan ilginç bir örnek sayılırdı.

5 Aralık Pazar günü saat 15.00 de Roosevelt'in konağında görüşmelere devam edilmiş ve konu ciddi boyutlar kazanmıştı. ABD Başkanı harekâta geçmek üzere Türk hava alanlarında üslenecek İngiliz ve Amerikan

⁸⁴ Aynı, s. 696

⁸⁵ Aynı, s. 697

⁸⁶ Aynı, s. 698

uçaklarının, hazırlıkların bitimini izleyecek 24 saat içindeki geliş tarihlerinin saptanmasının gerektiğini ve bu aşamaya gelinceye kadar yapılacak diğer yan hazırlık tarihlerinin tesbit edilmesini doğru bulmadığını söyledi. İnönü hazırlıklar konusunda kendisine Tahran'dan bir plan gönderilmiş olduğunu, ancak bunu yeterli bulmadığını belirtti. Churchill aksi görüşü savundu. Yan hazırlıklar için altı haftalık bir süreye ihtiyaç vardı. O, bu süre içinde havadan yapılacak saldırılara karşı etkili önlemler alınmasının mümkün olduğunu belirtti. İnönü hazırlık aşamasının Churchill'in anlattığı biçimde tamamlanacağına ve Müttefik uçaklarının gelmesinin savaşın ilanını gerektirmeyeceği veya yol açmayacağına aklının ermediğini söyledi. İnönü'nün isteği üzerine söz alan Menemencioğlu, Cumhurbaşkanı'nın amacının Müttefik filolarının ne zaman geleceğini öğrenmek olmadığını, altı haftalık hazırlık döneminin sonunda savaş tehlikesinin belireceğine işaret ettiğini dile getirdi. Türk Dışişleri Bakanı bu altı haftalık hazırlık dönemi sonunda ülkesinin savaşa girmeyi göze alamayacağını bildirdi. Eden Türklerin ne istediğini sordu. İnönü herşeyden önce Türkiye'nin savunulması için genel bir plan yapılmasının şart olduğunu ve ancak bu aşamadan sonra, harekete geçmek için gereken zamanın hesaplanabileceğini belirtti. Müttefikler Türkiye'yi altı hafta içinde savaşa sokmaktan vazgeçmeliydiler. Yoksa yapılan bütün bu görüşmeler çıkmaza girmiş olurdu.

Menemencioğlu tekrar söz alarak ortada iki sorununu bulunduğunu söyledi. Hazırlık dönemi ve savaş ilanı. Hazırlık döneminde, önce 7000 olarak düşünülmüş daha sonra 2000'e indirilmiş personelin Türkiye'ye girmesi dahi savaşa neden olabilirdi. Churchill görüşmelerin fasit bir daire içine girdiğini belirtti. Gerekli hazırlıkların yapılabilmesi için personelin Türkiye'ye gelmesi şarttı. Türkler ise personelin gelmesini savaş çıkar diye istemiyorlardı. Aslında Almanya'yı kızdırmaksızın hiçbir hazırlık yapılamazdı⁸⁷.

Bu aşamada toplantıya ara verildi. Hopkins, Menemencioğlu ve Eden'den oluşan küçük bir komite saat 18.00 de bir araya geldikten sonra saat 19.00 da liderlerin katılmadığı uzmanlar görüşmesi yapıldı.

Eden, bu toplantının amacının Türklerin kapıldıkları bazı yanlış izlenimleri düzeltmek olduğunu söyledi ve hava Mareşali Sholto Douglas'ı planlarının ne olduğunu açıklamaya çağırdı. Douglas başlıca iki hedefleri olduğunu açıkladı-Ege'de saldırı hareketlerinde bulunmak, İstanbul, İzmir ve Zonguldak gibi en duyarlı noktaları savunmak. Bunun için 12'si Spitfireler'den oluşan 17 filo, beş hafif beş de ağır uçaksavar alayının

⁸⁷ Aynı, s. 718

gönderilmesi gerekiyordu. Hem bu duyarlı noktaların savunulması, hem de hava alanlarının korunması açısından yeterli sayıda uçaksavar toplarına ihtiyaç vardı. Ayrıca yeterli bir haberleşme sisteminin kurulması gerekiyordu. Bu temel gereçler sağlanmadan filoların getirilmesi uygun olmayacaktı ve bu yer hizmetlerini yürütecek toplam personel sayısı 2000 kişi oluyordu. Eden önce 7000 olarak hesaplanmış personel sayısının 2000'e indirilmiş bulunduğunu, böylece hazırlık döneminde zorunlu ve içeriye sokulması şart olan sayının ne olduğunu anlaşıldığını söyledi. İngiliz Dışişleri Bakanı alınması öngörülen bu önlemlerin Türkiye'nin savunulması için bir minimum olduğunu vurguladı ve buna ek olarak Türklerin ihtiyaç duydukları malzemenin de verileceğini sözlerine ekledi.

Menemencioğlu, Türkiye'ye çalışmak için gelecek bir sivilin dahi Almanların gözünden kaçmayacağını ve Almanya'nın bu konuda ilgisiz kalamayacağını dile getirdi. O, yeterli bir hazırlık döneminden geçilmeksizin Almanları pek kızdırmak istemiyordu. Churchill bu durumun fasit bir daire olduğunu tanımlamıştı. Oysa Türkiye, teknisyenleri gönderilecek malzeme sayısı oranında kabul etmeye hazırdı. Bu konu da Türk Genel Kurmayı'nın yetki alanı içine giriyordu. Eden, Türk Genel Kurmayı'nın bunu nasıl saptayacağını sorunca, gönderilen malzeme oranına göre cevabını aldı. Hopkins Türklerin asgarî malzeme ihtiyaçlarının ne olduğunu anlayabilmek için onlara şimdiye kadar nelerin gönderildiğini sordu. İngiliz Orta Doğu Kuvvetleri Komutanı General Wilson rakkamları verdi:

350 tank, 45 otomatik top, 300 uçaksavar (100 tanesi ağır), 300 sahra topu, 200 mortar, 500 tanksavar, 99 000 piyade tüfeği ve 1 milyon tank mayını⁸⁸.

Hopkins yapılan bu malzeme yardımının hiç de az olmadığına işaretle, İnönü'nün savaşa başlamaya ilişkin olarak öngördüğü asgarî ihtiyaçlar çerçevesinde şimdi biz hangi mesafede bulunuyoruz diye sordu. Menemencioğlu iş rakkamlara gelince, kendisinin de vereceği rakkamlar olduğunu belirtti. Bir aralık 40 uçak filosunun gönderileceği sözü verilmişti. Şimdi ise bu yarıya indiriliyordu. İngiliz-Türk İttifakı imzalandığındanberi malzeme her zaman bir sorun olmuştu. Bugün Türkiye herşeyden mahrumdu. Yalnız uçaksavar topları ve tanklar değil, her çeşit savaş malzemesi noksandı. Kendisine ayda 300 kamyon gönderileceğine dair söz verildiği halde, bir süre bunlardan her ay 160 ila 180 aded gönderilmişti. Birkaç aydanberi ise hiçbir dağıtım yapılmamıştı. Türk Dışişleri Bakanı, Türkiye

⁸⁸ *The Conferences at Cairo and Tehran*, s. 729

savaşa girecekse, onun asgarî ihtiyaçlarını karşılayan bir listenin hazırlanmasında ısrar ediyordu.

Eden bunun ana konudan farklı olduğunu söyledi. Türklere öğleden sonra ülkelerini savunabilmeleri için yeterli olduğu sanılan bir ihtiyaç listesi verilmişti. Diğer malzeme konusunu da görüşmek mümkündü, fakat bu husus gecikmelere neden olacağından kabul edilemezdi. Menemencioğlu, İnönü'nün bu konuda vermiş olduğu cevabı tekrarladı. Cumhurbaşkanı 2000 kişi ve 600 aracın İngilizlere verilen hava üslerini korumak için yeterli olacağını, ancak Türkiye'nin savunulmasına yetmediğini söylemişti. Türk Dışişleri Bakanı, ülkesinin savunulmasını İngilizlere emanet etmeyi düşünmediklerini bildirdi. Onların düşündüğü ve yapmak istedikleri Türkiye'nin Türkler tarafından ve İngiliz yardımı ile korunmasıydı. General Wilson şimdiye kadar Türkiye'nin savunulması üzerinde konuşulduğunu söyledi. Oysa İngiliz planı şimdilik bir ön savunma oluyordu. Yoksa bu cephe için düşünülen kuvvet 32 000 kişi olup, 6000 top ve araç da bunlara eklenecekti. Menemencioğlu uzmanlık alanı dışında olduğundan bu rakkamlar üzerinde yorum yapmayacağını belirtti.

Hopkins konunun özüne gelmek istediğini söyleyerek şunları vurguladı. Türkiye her ne kadar istediklerinin hepsine kavuşamayacaksa da, Müttefikler onun savaşmasını istiyordu. ABD, İngiltere ve Rusya da savaşa girerken her istediklerini elde etmemişlerdi. Türkiye'nin bu kritik dönemde savaşa girmesiyle yüzbinlerce Müttefik vatandaşının hayatı kurtulmuş olacaktı. 1 Ocak 1944 saptanmış bir tarih değildi, fakat Türkiye'nin savaşa bu tarihten çok sonra girmesi de hiçbir yarar sağlamayacaktı. Eden Türklerin tutumunun kesinlikle açıklanmasını istedi. Menemencioğlu da bunları şöyle açıkladı:

1- İçeriye personel sokma işi prensip olarak kabul edilmişti, fakat Menemencioğlu, bu sayı Türk Genel Kurmayınca saptanıncaya kadar bir rezervasyon koydu.

2- İçeriye personel sokma işi prensip olarak kabul edilmiş dahi olsa, Türkiye gerekli malzeme ve materyal verilinceye kadar, Almanya ile savaşa neden olur gerekçesiyle harekete geçmeyecekti. Malzemenin neler ve ne kadar olacağı daha sonra kararlaştırılacaktı.

3- Eden, Türkiye'nin bazı siyasal sorunlarını gündeme getirmek istediğini söylemişti, Menemencioğlu bunların neler olacağını bilmiyordu⁸⁹.

⁸⁹ Aynı, s. 732-733

Menemencioğlu, 3. maddeye ilişkin olarak Bulgaristan konusunu Ruslarla görüşmek istiyordu. Eden Türkiye'nin 2. madde içinde neleri istediğini sordu. Bu istekler Ankara'da görüşülmeden belirlenemez miydi? Menemencioğlu askerî ihtiyaçların ne olduğunu saptayacak bir uzman olmadığını tekrarladı. Türkiye'nin ne zaman savaşa gireceğini saptamak Müttefiklerin elindeydi, bu da gereken malzemenin sağlanmasıyla olacaktı. Malzeme konusu görüşülürken, içeri personel sokma programı da uygulanabilirdi. Saat 20.15'e gelmişti ve toplantıya son verildi.

Yapılan dördüncü toplantıdan sonra, Türkiye'nin savaşa girmek konusunda Kahire'de kesin bir tarihin saptanmasını istemediği ve bu aşamayı Ankara'da yapılmasını amaçladığı askerî görüşmelerin sonuna bırakmaya çalıştığı gerçeği ortaya çıkmıştı. Churchill ise böyle bir kararın biran önce verilebilmesi amacıyla kendi kişisel görüşlerini içeren yeni bir plan hazırlamış ve bunu tetkik etmesi için 6 Aralık sabahı İnönü'ye göndermişti. Nitekim İngiliz ve Türk heyetleri hazırlanmış bulunan bu yeni plan üzerinde bilgi alışverişinde bulunmak üzere saat 16.00'da özel olarak bir araya geldiler.

Ancak bu plan üzerinde de görüş birliğine varmak mümkün olamıyordu. Şöyle ki, İnönü bunun harekât planı, Churchill ise hazırlık planı olduğunu iddia ediyorlardı. İngiltere Başbakanı, Müttefik filoları gelir gelmez Türkiye'nin yeterli bir savunmaya kavuşacağını, artık Almanya'nın 1943 Ocağındaki gücünün kalmadığını söylüyordu. Ayrıca Türkiye harbe girdiğinde, en iyi nasıl harekete geçeceği hakkındaki görüşmeler de, bu hazırlık dönemi içinde kurmaylar tarafından yapılabilirdi. İnönü kendi anlayışına göre Mart ayına kadar ve belki de daha uzun bir süre, yani Almanya kuşatılınca kadar, Müttefiklerin sağlayacakları hava desteği dışında, düşmanla tek başına kalacaklarını belirtti. Çünkü Almanlar hava filoları gelir gelmez saldırabilirlerdi. Bilinmesi gereken diğer bir önemli nokta da, savaşa girme kararının bu yıl sonuna kadar mı verileceği idi. Churchill bu kararın iki ay sonra da alınabileceğini söyledi.

İnönü TBMM'den bu konuyu görüşme yetkisi almış olduğunu açıkladı. Şimdi ise büyük bir zorluk ortaya çıkıyordu, çünkü İngiltere Türk ordusunun donatımı için gereken zamanı düşünmüyordu. Churchill işlerinin acele olduğunu söyledi. Eğer Türkiye dört veya beş ay daha yitirecek olursa, bu işe Türkler olmaksızın devam edilecekti. Türkiye kararını ivedilikle vermeliydi. Bundan sonraki altı ay içinde Türkiye hiçbir şey yapmayıp, hiçbir tehlikeyi göze alamayacak olursa, İngiltere'nin Rusya'yı avutması da kolay olmayacaktı. Türkiye Rusya ile ittifak yaparsa

güvenliğe kavuşmuş olurdu. İnönü Türkiye'nin şu anda barış düzeninde olduğunu belirtti, savaş düzenine geçebilmek için ülkenin gerekli malzemeye sahip olması şarttı. Churchill ise tek çözüm yolunun kendi planı olduğunu söyledi. O, cevabın hemen şu anda verilmesini de istemiyordu ⁹⁰.

Bundan sonra saat 17.00'de Amerikalıların da katıldığı resmi toplantıya geçildi. İlk önce Roosevelt, Churchill ve İnönü özel ve çok kısa süren bir görüşme yaptılar. Ancak elimizde bu kısa görüşmede nelerin konuşulduğuna ilişkin bir belge yoktur.

Resmî toplantıyı açan Roosevelt, birinci aşamada Türkiye'nin tarafsız imiş gibi hareket edeceğini, malzeme alacağını ve ülkeye sivil giyinmiş timlerin geleceğini söyledi. Churchill de bu aşamada Almanların ilişkilerini koparmıyacaklarını belirtti. İnönü ise Türklerin Almanlarla aylarca teke tek kalacaklarını vurguladı. O, durumun böyle olacağını düşünmemişti, Almanlar saldırır saldırılmaz, Türklerin İngiliz ve Amerikan birlikleri ile temas halinde olacağını sanmıştı. Oysa Türkler bu süre içinde Almanlarla aylarca yalnız kalacaklardı. Bu çok çetin bir sorundu ve Cumhurbaşkanı bu konuda tek başına karar verebileceğini sanmıyordu. Roosevelt bu süre içinde Almanların savaş açacaklarını sanmadığını söyledi. İnönü de kendi deneyimlerinin, engelleme söz konusu olunca, Almanların daima saldırdıklarını gösterdiğini belirtti. Müttefikler tehlikelere rağmen Türk hükümetinin harekete geçeceği kanısındaydılar. Bu o kadar kolay değildi. Türkiye hem havadan saldırıya, hem de Almanların güçlendirdiği Bulgar ordusunun hücumuna uğrayabilirdi. Roosevelt Bulgaristan'ın Rusya'yı karşısına alacağını sanmıyordu. İnönü, Rusya'nın düşmanca davranışı Bulgaristan'ı frenleyebilir dedi. Ancak şimdiki Bulgar hükümeti tümüyle Almanya'nın komutası altındaydı ve o Almanların İstanbul'u alacakları kanısındaydı. Elinde 40 tümeni olduğunu belirten Cumhurbaşkanı, filoların gelmesinden önceki hazırlık döneminde bile, ordunun yığınak yapmasının gerekli olduğuna parmak bastı. Bütün bu işlemlerin 15 Şubata kadar bitirilmesi şarttı, çünkü Almanlar 20 filonun geleceğini görür görmez saldırıya geçeceklerdi. Roosevelt eğer önce seferberlik yapılacaksa bunun uzun bir zaman alacağını ve Churchill'in dediği gibi, böyle bir seferberliğin yapılmasının Almanlar için hava alanlarındaki çalışmalardan daha kıskırtıcı olacağını söyledi. İnönü hazırlıksız anî bir harekete geçilmesinin düşünüldüğünü ve kendisinin böyle bir yükümlülük altına giremeyeceğini

⁹⁰ Record of a Meeting Held at 4 P. M. on the 6th December at President İnönü's Villa, CAB 66/45, PRO. Metin ekte sunulmuştur.

bildirdi. Roosevelt hazırlık aşaması üzerinde konuşulup, hedef olarak bir tarih saptanmasının gerekli olacağı görüşünü savundu. Hiç olmazsa elde varılması istenen bir hedef bulunmalıydı.

İnönü birinci aşamanın sonunda İngiliz filolarının geleceğini belirttikten sonra, bunun Türkiye'nin savaşa girmesi demek olacağını söyledi. Oysa Türkiye savaşa girmeden önce gereken hazırlıklar yapılmalı ve Türkler yalnızca hava desteğine bağlı kalmamalıydılar. Böyle bir görüşün savunulması, Türklerin tartışmaları uzatarak erteleme taktiği kullandıkları gibi bir izlenim dahi yaratabilirdi. Roosevelt Müttefiklerin de hazır olmadığını söyledi. Filolar ancak 15 Şubat'ta hazır duruma geleceklerdi (17 İngiliz, 3 Amerikan). Churchill de filoların 15 Şubat'ta gelmesini istediğini belirtti. İnönü, herşeyden önce Türk ordusunun güçlendirilmesi gerektiğini tekrarlayınca, Churchill Türkiye'yi güvenilir bir duruma getirmenin aylarca süreceğini ve belki de bundan sonra artık Türkiye'nin savaşa girmesinin de gerekmiyeceğini açıkladı. Savaş sürüyordu ve Türkiye'nin zamanı da geçiyordu. Bu Türkler için üzerinde önemle durulması gereken bir konuydu. İnönü şu anda Türkiye'nin elinde malzeme bulunmadığını ve kendisine iki aylık bir hazırlık dönemi verildiğini belirtti. O, bu süreyi yeterli bulduğunu söyleyemezdi. Bunun üzerine Churchill bu toplantıda bir sonuca varmanın mümkün olamayacağını söyledi. O konuyu ertesi günü askerî uzmanlardan alacağı bilgilerin ışığı altında İnönü ile birlikte bir kez daha incelemek istiyordu. Roosevelt görüşmelerin sonuna kadar Kahire'de kalmayı çok arzu ettiğini, ancak 7 Aralık sabahı ayrılmak zorunda olduğunu belirtti ve İngiltere Başbakanına vekâlet verdi. Bu görüşme de böylece sona ermiş oluyordu⁹¹.

7 Aralık 1943 sabahı İngiliz ve Türk heyetleri biraraya gelerek Kahire Konferansı'nın kapanış görüşmesini yaptılar. Churchill 15 Şubat'ta uçaklar yerlerini alacak şekilde bütün ön hazırlıkların tamamlanmasını istiyordu. Eğer bu tarihten sonra Ankara Müttefik filolarını kabul etmeyip, Türk ordusu için istenilen malzeme konusunda görüşmeleri uzatmak isterse, filoların başka yerlere gönderilmesi gerekecek ve böylece Türkiye ile yapılacak işbirliği konusu da kapanmış olacaktı. İnönü'yü iknâ etmeye çabalayan İngiltere Başbakanı Bulgarların saldırmayacağı görüşünü tekrarlıyordu. Çünkü bu durumda Yugoslav cephesindeki 9 tümenlerini geri çekmek zorunda kalacaklarını ve Almanların da buna razı olmayacağını söylüyordu.

⁹¹ Bu görüşmelerin ayrıntıları için Bk. *The Conferences at Cairo and Tehran*, 1943, s. 740-47

İnönü savaşta bütün tehlikelerin var olduğunu ve bunların göz önünde bulundurulması gereğine değindi. Türk hükümeti Almanya'nın Kırım'dan Rodos'a kadar uzandığını ve Türkiye'nin çenber içinde kaldığını görüyordu. Onlar Almanya'nın elindeki taze kuvvetleriyle saldıracağını sezinliyorlardı. Bu şartlar altında Türkiye'nin elinde temel ihtiyaç malzemesinin en azı dahi bulunmayacak olursa, karadaki durumları bir hayli sarsılmış olacaktı. Kendisinin Millet Meclisinden almış olduğu yetkiler iki aşamayı öngörüyordu, önce hazırlık ardından etkili işbirliği planlarının yapılması. Şimdi ise bu yetkileri aşan bir konu üzerinde kesin bir cevap verebilmek gerçekten çok zordu. Oysa İngiltere Başbakanı kesin bir yanıtın çok kısa bir süre içinde verilmesini istiyordu, İnönü buna rağmen Ankara'ya döndükten sonra üç veya dört gün içinde açık ve seçik bir cevap verebilmek için elinden gelen herşeyi yapacaktı. Churchill kesin bir yanıtın 15 Şubat'tan önce verilmesinin gerekmediğini, ancak bu arada hazırlıklara derhal başlanması lâzım geldiğini vurguladı. İnönü, teknik konuların daha ayrıntılı bir biçimde incelenmesi için Ankara'ya bir uzman gönderilmesini istedi. Türkiye görüşmeleri uzatmak istemiyor, ancak pratik nedenler bakımından genel bir planın yapılması üzerinde duruyordu. Böyle bir planın 15 Şubata kadar yapılması da imkânsız değildi. Churchill, Cumhurbaşkanı'nın ulaşım zorluklarını da göz önüne alarak uzun süreli bir donatım programını düşünmesi halinde, görüşmelerin ürününü veremeyeceğini söyledi. İnönü 15 Şubat'a kadar her iki tarafça uygun görülen bir plan hazırlanacak olursa, Churchill'in stratejisinin yürürlüğe gireceğini, aksi takdirde İngiltere Başbakanı'nın politikasını değiştirmek hakkına sahip olacağını bildirdi.

Bundan sonra konuşmalar sertleşmeye yüz tuttu. Churchill bu büyük bir politika değişikliğine neden olacaktır deyince, Menemencioğlu İngiliz-Türk ittifakının ne olacağını sordu. İngiliz devlet adamı şöyle yanıtladı. Dostluk sürecek, fakat savaşta güçlü bir müttefik olarak Türkiye'nin artık hiçbir önemi kalmayacaktı. Savaş Türkiye olmaksızın da kazanılacaktı. Oysa bu ülkenin savaşa katılması Müttefikler için çok önemliydi ve böylece Türkiye de aralarına girme fırsatını kazanmış olacaktı. Churchill Almanların İstanbul ve İzmir'i bombalamıyacaklarını garanti edemeyeceğini söyledi. Ancak İngiliz filoları Türkiye'de üslenirse Almanlar ağır kayıplar vereceklerdi. O, Şubat ayının sonuna doğru durumun Türkler için daha güvenilebilir şekilde geleceğini sanıyordu. Durumun şimdi değil, o zaman değerlendirilmesi daha da kolaylaşacak ayrıca 15 Şubata kadar yapılan hazırlıklar da, Türkiye'yi mutlaka savaşa girme kararı vermeye zorlayacak gelişmeler olmayacaktı. Başbakan bundan sonra İnönü'ye bir doküman uzattı:

1. 15 Şubat'a kadar hava hazırlıkları yapılacak ve diğer malzeme gönderilecek.
  2. Savaş planı üzerinde görüşmeler yapılacak
  3. Silah ve cephanenin gönderilmesi programı yapılacak.
- Müttefikler 15 Şubat'ta filolarını yollamak için izin isteyecekler. Eğer verilen cevap olumsuz ise, Müttefikler bütün kaynaklarını başka bir cepheye yöneltecekler ve Türkiye ile savaşta işbirliği umudunu keseceklerdi. Verilen yanıt olumlu ise,
1. Kara ve hava kuvvetlerine ait silahların gönderilmesi programına ivedilikle devam edilecek.
  2. Türkiye'nin deniz yolu açılacak (İngiliz deniz birliklerinin Karadeniz'e girmesi ve Rusya'ya ikmal yapılması.)
  3. İngiliz tanksavar ve zırhlı birlikleri ile destek yapılacak.
  4. Müttefikler ile Türkiye arasında kararlaştırılmış bulunan plan bütün yönleri ile uygulanacak ⁹².

İnönü bunu okuduktan sonra, herşeyin açık olduğunu ve söyleyecek bir sözü bulunmadığını belirtti. Churchill bundan sonra iki şeyin yapılması gereğine değindi. İnönü Millet Meclisine danışarak cevabını dört veya beş gün içinde verebilirdi. Bu arada hazırlıkların hızlandırılıp, teknisyenlerin gönderilmesi çalışmalarına yer verilebilirdi. Bunun üzerine Türk heyeti beş gün içinde gönderilecek teknisyen sayısını 250 olarak kabul etti. Bu aşamada İngiliz kurmayları da toplantıya katılarak Churchill'e bir rapor sundular. Dolayısıyla 15 Şubata kadar Türkiye'ye 53.900 tonluk malzemenin karadan demiryolu ile gönderilmesi ve çok sayıda malzemenin deniz yolundan taşınabilmesi mümkün olacaktı.

Daha sonra şu husularda karar alındı:

1. İngiliz uzmanları Ankara'ya geleceklerdi. İnönü bunu kabul etti.
2. Mareşal Fevzi Çakmak ve yardımcısı General Kâzım Orbay ile Türk Genel Kurmayından donanmayı temsil eden yüksek rütbeli bir subay Kahire'ye geleceklerdi. İnönü Ankara'ya dönüncüye kadar bu hususta kesin bir yanıt veremeyeceğini söyledi.
3. Bu aşamadan sonra Ankara'ya daha çok İngiliz subayı gönderilerek konunun incelenmesine devam edilecekti ⁹³.

İnönü bu çetin görüşmeler sonunda, herhangi bir savaş yükümlülüğü altına tarih olarak girmeksizin ve 15 Şubat 1944'e kadar da süre kazanarak Kahire'den ayrılıyordu. Türk diplomasisi böylece, 1943 Ekimindeki

⁹² Aynı,s. 754.

⁹³ Aynı,s. 755.

Moskova Konferansı'nın stratejisini de yıkmış oluyordu, zira Kahire'ye gelirken Müttefiklerin, özellikle İngiliz ve Sovyetlerin istedikleri en geç 1 Ocak 1944'de Türkiye'nin muharip durumuna girmesiydi.

Cumhurbaşkanı Ankara'ya döner dönmez (8 Aralık) kabineyi Çankaya'da toplantıya çağırılmış ve yapılan görüşmeler hakkında bilgi vererek izlenecek politika konusunda hükümetine danışmıştı. Saat 16.00 da başlayan bu gizli toplantı ertesi sabah üçe kadar sürmüştü. Hükümet üyeleri Kahire'de izlenen politikayı onaylamışlar, Mareşal Fevzi Çakmak da hazırlık yönünden Türkiye'nin büyük eksiklikleri olduğunu, Adana'da söz verilen malzemenin teslim alınmadığını ve Birinci Dünya Savaşında yapılan hatanın tekrarlanmamasına özellikle parmak basmıştı. Kendisi ilerlemiş yaşına rağmen İngilizlerle askerî konuları Kahire'de görüşmeye hazırdı⁹⁴. Ancak İngiliz uzmanları Ankara'ya geleceklerine göre, Türk Genel Kurmay Başkanı'nın İnönü'den hemen sonra Kahire'ye gitmesi, izlenmekte olan diplomasi açısından sakıncalı görülmüştü. Böylece İnönü savaş konusunda güven oyu almak üzere Millet Meclisi'ne gitmiyor ve İngilizlerle Ankara'da yapılacak askerî görüşmelerde göz önüne alınması için Knatchbull-Hugessen'e 12 Aralık'ta bir ihtiyaç listesi gönderiliyordu. İngiliz elçisi bunu alınca hayal kırıklığına uğramıştı:

Türklerin askerî isteklerini Açıkalin (Dışişleri Genel Sekreteri) gece yarısı bana getirdi. Onlar yerlerinden bir santim dahi kıvıldamış değiller. Durum son derece umutsuz görünmektedir⁹⁵.

Nitekim 1944 Ocağının ilk haftası içinde Hava Mareşali Linell ve General Kâzım Orbay arasında yapılan görüşmeler, daha ilk başta çıkmaza girmiş oluyordu. Şöyle ki, İngilizler hava alanlarının biran önce hazırlan-

⁹⁴ Suat Hayri Ürgüplü'nün Politika ve Diplomaside 40 yılı, *Hürriyet*, 28 Aralık 1982. *Hürriyet* gazetesinin yukarıdaki tarihte yayınladığı anıların Kahire ile ilgili pasajlarına bakıldığında, İnönü'nün Ankara'da kabinesine yaptığı açıklama ile Konferansta izlediği politikanın çelişkili olduğu görülmektedir: "Paşa savaş nedir bilirim, kısa sürede nasıl hazırlanabiliriz demiş ve Türkiye'ye dönüp arkadaşlarımızla görüşüp danışmadan kesin bir cevap veremeyeceğini belirtmişti. Fakat Roosevelt ve Churchill'in ısrarı karşısında 1 Mart 1944'de savaş hazır olamayacağımızı, tarihin 1 Nisan 1944 olarak saptanmasını istemiş, Roosevelt 1 Nisan Avrupa'da herkesin birbirini aldattığı gündür, gelin bunun arasını bulalım, 15 Mart yapalım deyince de Müttefiklerin yanında savaşa gireceğimiz tarih belli olmuştu." Oysa görüşmelerdeki sert tartışmalar, böyle bir kararın çok gizlilikle dahi alınmış olduğu izlenimini kesinlikle yansıtmıyor.

⁹⁵ Sunday December 12: I received Turkish military demands at midnight brought by Açıkalin. They haven't budged an inch. It looks pretty hopeless. Knatchbull-Hugessen Diaries, KNAT 1/14, s. 83. Churchill College Archives-Cambridge.

masını, Türkler de Almanların gücünün, İngiliz istihbaratı hesaplarının on katı olduğunu ileri sürerek kendilerini savunmak için 180 000 ton malzeme ve 68 000 ton da yakıt istiyorlardı⁹⁶. Hatta bu koşullar altında Londra, Türkiye'nin böyle bir cesareti Washinton'tan aldığı sanmıştı:

İngiltere hükümetinin çok gizli bir kaynaktan öğrendiğine göre Türk yetkilileri, Amerika'nın Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda İngiltere kadar ısrarlı olmadığı ve bu konuda Türkiye'ye yalnızca İngiltere'nin baskı yaptığı izlenimini gütmektedirler⁹⁷.

Oysa Amerikan elçisi Steinhard'ın, Ankara'da İngiliz politikasını desteklemek için aldığı talimat da sonucu değiştirmemiş ve çıkan görüş ayrılıklarından dolayı, İngiliz askeri heyeti 3 Şubat'ta ansızın başkentten ayrılmıştı. Böylece 15 Şubat programı da askıya alınmış oluyor ve Türkiye'yi savaşa sokma girişimleri sonuç vermiyordu. Türkiye kendi milli çıkarları doğrultusunda savaşa katılmamış, ancak daha sonra değişen stratejik ve siyasal koşullar dolayısıyla, önce Nisan 1944'de Almanya'ya krom sevkiyatını durdurmuş, Haziran'da diplomasi gereği Menemencioğlu'nu görevden alıp, 2 Ağustos 1944'de de Berlin ile ilişkilerini keserek, Müttefiklere karşı izlemiş olduğu iyiliksever tarafsızlık politikasından, Müttefik yanlısı bir politikaya resmen girmişti.

EKLER

EK I: CAB 66/45 PUBLIC RECORD OFFICE

Record of Informal Meeting Held At President İnönü's Villa, 4th December
1943

Present: President İnönü, M. Numan Menemencioğlu, The Prime Minister, Mr. Eden, Sir Alexander Cadogan, Sir Knatchbull-Hugessen.

THE PRIME MINISTER opened by explaining that the situation had improved greatly since the Adana meeting. Next year would be a crucial year. Germany would be attacked from all sides and would be beaten, if not we should go on. This meant that the danger to Turkey was much less. Therefore we wanted to discuss the situation freely as friends. Speaking

⁹⁶ Steinhard to Secretary of State, Ankara, January 18, 1944, Steinhard to Secretary of State, Ankara, February 4, 1944. *Foreign Relations of the United States, 1944*, cilt V (The Near East,) Washington D. C, 1965, s. 816, 818. E. Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1943-1945*, s. 220.

⁹⁷ Memorandum by the Secretary of State (Cordell Hull) to President Roosevelt, January 8, 1944, *Foreign Relations of U.S*, cilt V, s. 814

frankly, it was very important to begin at once the reinforcement of Turkey's aerodromes, to multiply the defence of Turkish cities, to instal anti-aircraft guns, radio location.. and to provide experts. But the experts must be sent in thousands. They could come in mufti. It was important to diminish the risk which would arise when the Germans attacked. Preparations must be increased. As an instance the Prime Minister mentioned that the Germans must be fully aware of the meetings going on in Cairo at the moment. They did not attack because the defences were so strong. We could do the same thing for the Turks and could begin at once if they would let us. We were not ready to attack in the Near East. The present period was an interval during which the Turks must be got ready. Nevertheless time pressed.

PRESIDENT İNÖNÜ said that suggestions had already been made by His Majesty's Government for certain preparations to be undertaken. The Turks replied that they would agree to everything except the infiltration of personnel. Personnel could not be camouflaged.

THE PRIME MINISTER said that this could be discussed. The Germans could be given vague answers. The direct threat would be from Bulgaria, but this had been mentioned to the Soviet Government. Stalin has stated that if Turkey declared war on Germany or was attacked by Germany and if in consequence Bulgaria attacked Turkey, Russia would at once declare war on Bulgaria. Marshall Stalin was absolutely clear about this. There was therefore no question of Russia and Bulgaria joining against Turkey. If we could prepare Turkey against air attack, he was certain that Turkey would be safe.

PRESIDENT İNÖNÜ said that the answer given on the 17th November by the Turkish Government to the question asked of Numan in Cairo had simplified the position. But there was the practical side to be considered. If the British had fulfilled the Adana promise Turkey would have been much more ready.

THE PRIME MINISTER pointed out that the danger was now much less.

PRESIDENT İNÖNÜ said that the position was that we had decided to reinforce the Turkish Army but the tempo had been very slow.

THE PRIME MINISTER remarked that in any case we had spent \$ 23 million on it.

PRESIDENT İNÖNÜ said that the position against the German air-attack was feeble. On land also it was weak when the Bulgarian army was considered. Turkey must be able to avoid destruction at the beginning.

THE SECRETARY OF STATE suggested that infiltration, including infiltration of troops, should be put into motion as quickly as possible.

PRESIDENT İNÖNÜ said that this would bring an immediate declaration of war on Turkey of which she was not yet prepared. If war were to become a fait accompli now, what object would there be. What purpose could Turkey serve and what contribution could she make?

THE PRIME MINISTER said Turkey could make the greatest possible contribution. He did not now ask Turkey to invade Bulgaria, though this might arise later. But it was likely that in the event of Turkey entering the war Roumania might drop out. She had already made proposals for surrender.

PRESIDENT İNÖNÜ said that in the present passive position of Turkey she could do nothing. Their efforts would be negligible.

THE PRIME MINISTER expressed disagreement with this. If we could use the Turkish bases we could dominate the islands, the fleet could get up to the Straits, we could chase the German air-forces out of the Aegean and attack enemy convoys. In fact we could clear up the whole region. Turkey need only stand to arms and give us the necessary bases. It was for Turkey to choose the extent of her effort. Once her defences were completed her position would be good. If for instance the opportunity came next year we could go ahead. Possibly if Bulgaria became aware of the Russian intentions she would not declare war on Turkey.

PRESIDENT İNÖNÜ said that we were discussing the same question as had been put by the Foreign Secretary to Numan a month ago. We were asking Turkey to act as a base while remaining on the defensive till the moment came for action whether alone or jointly. Co-operation on land in the event of attack was not at present foreseen. As to air no plan for reinforcement had been envisaged. What was the plan for this?

THE PRIME MINISTER said that at least 20 squadrons would be provided and that the United States of America would provide bombers. The latter was not yet arranged but it would be easy. Turkey's requirements in tanks might also be met, but rail transport was difficult. Sea transport would be necessary.

PRESIDENT İNÖNÜ said that after the proposals put to the Turkish Government last week they were already beginning forming batteries. But the British idea was that preparations should be made for defending their own bases.

THE PRIME MINISTER said that these preparations would also protect Turkey.

THE PRESIDENT said that all this was part of a plan decided on by the General Staffs, but it was also necessary to strengthen the Turks themselves apart from this plan.

THE PRIME MINISTER said that when Turkey had taken her decision in principle and secretly we could at once decide all these points and decide how to make Turkey as strong as possible for the rupture. Every day was of value. It was necessary to take risks to get things ready. We must decide how many guns we required, where they were to be placed etc. As soon as the policy had been settled things could be arranged.

PRESIDENT İNÖNÜ said that the Allies were occupied and could not at present contemplate co-operation in the neighbourhood of Turkey.

THE PRIME MINISTER agreed. We were occupied elsewhere. But the Turkish army was strong though not fully equipped. It would be a serious thing to attack Turkey. It would be impossible to maintain, four or five British divisions in the Aegean at present. It was important that Russia was inviting Turkey to enter the war. He was certain that Russia would keep good faith. If Turkey agreed to come in she would be seated with the victorious Powers. Great Britain and the United States gave their full assent to the Russian invitation. It was, of course, impossible to foresee the future, but Russia had again signed with ourselves and the United States a guarantee of the independence and integrity of Persia.

PRESIDENT İNÖNÜ remarked that the Germans had prepared the Bulgarian Army better than we had prepared the Turks.

THE PRIME MINISTER said that this was quite true. At the beginning of the war Turkey felt conscious of her strength. But the importance of mechanised and motorised equipment had since become clear. The Turks did not possess this, and therefore turned to us. We had once been in the same state. Now, however, there were arms and equipment in abundance and stocks were developing though transport and training present difficulties. Since Adana the picture had greatly changed.

PRESIDENT İNÖNÜ said that at the meeting which was to take place at 5 o'clock he would explain the Turkish position officially. In effect, the answer would be as follows.

This winter, without preparation, to risk provoking a declaration of war and being destroyed, Turkey could not enter the war. If the Prime Minister thought Turkey would be of use, the National Party had already been

consulted and Turkish policy had been reaffirmed in principle. Turkey was the ally of Great Britain and must work with her, but not for objects of little importance. It was therefore necessary to make a plan for the preparation of the Turkish Army. Let Great Britain make logical proposals. The object was to strengthen the Turkish Army. After that a military plan, including the action to be taken by Turkey, should be made. At present His Majesty's Government had asked for stronger defensive preparations, after which Turkey is to provide bases for the British and nothing else.

THE PRIME MINISTER said "no", the more Turkey could do the better. We must make plans prudently and not advance against strong lines without preparations. As soon as Turkey was in the war we would help to the utmost. But the necessary arrangements must be made. The period of danger would be while Turkey was being fitted out and when the enemy became annoyed by these preparations.

PRESIDENT İNÖNÜ said that the infiltration of the personnel must not be allowed to become a cause of provocation. If Turkey were attacked, British aeroplanes would at once arrive. Therefore, the aerodromes must be ready.

THE PRIME MINISTER said that the period of danger would be before the arrival of British support.

PRESIDENT İNÖNÜ, referring to the proposals put to the Turkish Government last week, said that they would do their best to meet our requirements.

THE PRIME MINISTER said the political future was important and must be borne in mind. Russia would be very strong. It would be best to be on the side of Russia and also of the United States and Great Britain. Our confidence in Russian loyalty had increased since the Tehran meeting. Russia desired Turkish friendship and was not likely to betray Turkey.

PRESIDENT İNÖNÜ said that solidarity with Britain pleased Turkey. They had no suspicions, but it was first necessary to consider the practical side. No plans were possible without adequate preparations.

THE PRIME MINISTER said that these plans were to be examined. Time must not be lost. We must push the preparations on quickly and not fear the reactions of the enemy.

M. MENEMENCİOĞLU said that Turkey did not fear the period of preparation. Risk must be taken.

THE PRIME MINISTER said that perhaps in a few weeks, when Turkey was equipped, they would be ready to take their decision. The

decision was for Turkey, but it was for the Allies to make that decision possible. Perhaps the entry of Turkey into the war by itself would bring about the collapse of Hungary and Roumania, and perhaps even of Bulgaria. If that were to occur the Germans would be driven back to the Danube. Turkey would have rendered a vast service.

PRESIDENT İNÖNÜ said that Turkey must be prepared. He was glad to see that Mr. Churchill had returned to the position at the Adana meeting. He agreed that there was not a moment to lose. He went on that it was essential His Majesty's Government should say that Turkey had been faithful to the Alliance.

At this point the discussion had to be suspended, as it was time for the General meeting.

EK II: CAB 66/45 PUBLIC RECORD OFFICE

Record of a Meeting Held at 4 P. M. on 6th December at President İnönü's
Villa

Present: President İnönü, M. Menemenciöglü, M. Acikalin, The Prime Minister, The Secretary of State, Sir H. Knatchbull-Hugessen.

THE PRIME MINISTER said that he had tried to put on paper the plan of action as he saw it. He gave the President a paper to read which he had prepared the same morning. He explained that it was only unofficial and represented his own thoughts. He was prepared to discuss Turkey's political position and the positive action which Turkey could take, but he did not intend to force the pace.

PRESIDENT İNÖNÜ said that the Prime Minister had asked for a plan of operation.

THE PRIME MINISTER explained that this was a preliminary plan.

THE PRESIDENT went on to say that Turkey asked for a plan of co-operation. As President İnönü saw, it, in the present plan Turkey was to await enemy action and always be ready for German or Bulgarian intervention. During this time the Turkish task would be to furnish bases for the Allies.

THE PRIME MINISTER replied that as soon as the Allied squadrons came in, Turkey would have considerable defence. The Germans were not so powerful now as in January. If Turkey wanted to do more, this might be arranged. The best thing for Turkey was to be as strong as possible before the decisive moment. In addition, discussions would take place during the preliminary period for a positive plan of action by Turkey for the moment when Turkey declared war. The General Staffs would arrange this.

Armoured divisions and two or three anti-tank ragiments would be sent, subject to transport. As soon as Smyrna and the route to the Straits was open much more could be done.

THE SECRETARY OF STATE said that once the Aegean was open it might be possible to put a small British armoured force beside the Turks.

THE PRIME MINISTER said that there were also great political questions-the pledges to be given to Turkey by the United States, Great Britain and Russia. The basis of it all was to take Turkey into comradeship. Turkey was not asked to exhaust her resources. The mere fact of Turkey's early entry into the war might result in the collapse of the Balkan satellites. Turkey would not be secure until the air squadrons had been flown in. She would be bombarded but not invaded.

THE PRESIDENT, summing up, understood that till March or afterwards, until Germany had been encircled, Turkey would remain alone, except for the protection of the air squadrons which the Allies could send. It was difficult for Turkey to decide. Another essential thing to know was whether the Secretary of State proposed that this decision should be taken by the end of the year.

THE PRIME MINISTER said "No". It should be taken two months later.

PRESIDENT İNÖNÜ said that the National Assembly had discussed this and had decided on the line of action which he should take in the conversations. The present proposal was something different. It presented great difficulty. He understood the political side of the matter, but argued that Great Britain did not contemplate allowing time for the equipment of the Turkish army.

THE PRIME MINISTER said that time pressed. If Turkey lost four or five months matters would proceed without the Turks. It was important for Turkey to be on the side of the United Nations. Possibly in six months time we should not require the Turks. He desired fellowship. Turkey should decide now. If within six months Turkey did nothing and took no risks her position would suffer. We all had difficulty in handling Russia. Turkey would be secure if she was allied with Russia. It was impossible for Turkey to remain in the coulisses. We were suggesting a wise method of procedure.

PRESIDENT İNÖNÜ said that Turkey was now on a peace footing. To get on to a war footing they would require the necessary equipment.

THE PRIME MINISTER said that the equipment could not be provided until the road was open. The scheme which he proposed was the only solution. He did not ask for an immediate answer.